

**ΓΙΑ ΤΟ ΓΕΝΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ
ΤΕΥΧΟΣ Γ΄**

ΤΟΜΟΣ ΣΤ΄

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ,
ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ**

**Συγγραφή: Χρίστος Λ. Τσολάκης,
Κυριακή Αδαλόγλου, Άβρα Αυδή,
Νίκος Γρηγοριάδης, Ανθούλα
Δανιήλ, Ιωάννα Ζερβού, Ελένη
Λόππα, Διονύσης Τάνης**

**Συντονισμός πρώτης γραφής:
Δημήτρης Τομπαΐδης**

**Πρώτη αναθεώρηση: Χρίστος Λ.
Τσολάκης, Κυριακή Αδαλόγλου,
Άβρα Αυδή, Νίκος Γρηγοριάδης,
Ανθούλα Δανιήλ, Ιωάννα Ζερβού,
Ελένη Λόππα, Διονύσης Τάνης,
Βαγγέλης Ιντζίδης**

**ΓΙΑ ΤΟ ΓΕΝΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ
ΑΝΑΘΕΩΡΗΜΕΝΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΤΕΥΧΟΣ Γ**

ΤΟΜΟΣ ΣΤ΄

Συγγραφική Ομάδα Δεύτερης Αναθεώρησης

ΧΡΙΣΤΟΣ Λ. ΤΣΟΛΑΚΗΣ

Καθηγητής του Αριστοτελείου
Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

ΚΥΡΙΑΚΗ ΑΔΑΛΟΓΛΟΥ

Δρ. Φιλολογίας, Σχολική Σύμβουλος

ΑΒΡΑ ΑΥΔΗ

Φιλόλογος, Καθηγήτρια

Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

ΝΙΚΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ

Φιλόλογος, π. Σχολικός Σύμβουλος

ΑΝΘΟΥΛΑ ΔΑΝΙΗΛ

Φιλόλογος, Καθηγήτρια

Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

ΙΩΑΝΝΑ ΖΕΡΒΟΥ

Φιλόλογος, Καθηγήτρια

Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

ΕΛΕΝΗ ΛΟΠΠΑ

Δρ. Φιλολογίας, Σχολική Σύμβουλος

ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΤΑΝΗΣ

Φιλόλογος, π. Σχολικός Σύμβουλος

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΙΝΤΖΙΔΗΣ

Φιλόλογος

**Υπεύθυνος για το Παιδαγωγικό
Ινστιτούτο**

ΝΑΠΟΛΕΩΝ ΜΗΤΣΗΣ

**Αντιπρόεδρος και Πρόεδρος του
Τμήματος Β/θμιας του Π. Ι.**

Καλλιτεχνική Επιμέλεια

ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΟΥΠΗΣ

ΕΙΡΗΝΗ ΧΑΤΖΗ

Επεξεργασία Επιμέλεια

Ειρήνη Χατζή

ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΓΙΑ
ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ

Ομάδα Εργασίας του
Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Άννα Σπανάκη
Χρυσή Μπομπαρίδου
(επιμέλεια)

ΤΟΜΟΣ ΣΤ΄

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΣΥΜΒΟΛΑ

ΘΕΩΡΙΑ

ΑΣΚΗΣΗ

ΠΡΟΑΙΡΕΤΙΚΗ
ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ

χρωματιστή
σελίδα

► Διαβάστε τα παρακάτω αποσπάσματα από τον Τύπο και συζητήστε τα διάφορα προβλήματα που δημιουργούνται από τη χρήση του Internet σε ποικίλους τομείς της κοινωνικής ζωής.

Ανισότητες στην πληροφόρηση

Η κοινωνική ανισότητα, ο κοινωνικός αποκλεισμός και η αποδιάρθρωση του κοινωνικού ιστού είναι στο εξής άμεσα συνδεδεμένα με τις αυξανόμενες ανισότητες πρόσβασης στην πληροφόρηση και στην ταξινομημένη γνώση. [...]

Η πρόσβαση όλων σε κάθε είδους νέες πληροφορικές τεχνολογίες έχει λοιπόν θεμελιώδη πολιτική σημασία. Οι άνθρωποι δε θα πρέπει μόνο να έχουν τη δυνατότητα

και τα κίνητρα, αλλά και την "υποχρέωση" να είναι ικανοί να χρησιμοποιούν τις νέες τεχνολογίες και στον επαγγελματικό και στον ιδιωτικό βίο τους. Αν δεν θέλουμε να βρεθούμε αντιμέτωποι με τις συνέπειες αξεπέραστων κοινωνικών κατακερματισμών και "γκέτο" γνώσης, τότε η ίδια η έννοια και το περιεχόμενο μιας θεσμοποιημένης "στοιχειώδους εκπαίδευσης για όλους" πρέπει να αναθεωρηθούν. Ο κίνδυνος να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις για νέες άκαμπτες κοινωνικές ιεραρχίες, που οδηγούν στην επιδείνωση του κοινωνικού αποκλεισμού και στη διάλυση του κοινωνικού ιστού, είναι πάντα παρών.

Έτσι, το να επινοηθούν νέες μορφές για τον "εκδημοκρατισμό" της τεχνικής και επικοινωνιακής δεξιο-

σύνης, χωρίς να την "εκχυδαΐσουμε" είναι μια από τις μεγαλύτερες προκλήσεις που υποχρεώθηκαν ποτέ να αντιμετωπίσουν οι πολιτικές για την εκπαίδευση. Η ίδια η επιβίωση της συνοχής των κοινωνιών εξαρτάται ίσως από την ικανότητα να επινοηθούν νέες λύσεις για το πρωτόφαντο αυτό πρόβλημα. Η διά βίου εκπαίδευση και η εξάπλωση ευέλικτων δομών παιδείας έχουν ασφαλώς ανεκτίμητη σημασία για τις πολυάριθμες μειονότητες, που θα ήθελαν και θα ήταν ικανές να τις εκμεταλλευθούν.

Κ. Τσουκαλάς (από τον Τύπο)

Όσον αφορά το εσωτερικό των ανεπτυγμένων κρατών, μελέτες δείχνουν την αδυναμία που θα έχουν φτωχότερα ή γεωγραφικώς απομακρυσμένα κοινωνικά στρώματα να

κάνουν χρήση των "νέων μέσων". Η δε "πληροφοριακή ανισότητα" προβλέπεται να οξύνει στο έπακρο τις σχέσεις Βορρά-Νό-

του. Να αναφερθεί χαρακτηριστικά ότι στα δεκάδες εκατομμύρια χρήστες ηλεκτρονικού ταχυδρομείου που υπάρχουν παγκοσμίως, περιλαμβάνονται μόνο μερικές εκατοντάδες χιλιάδες απ' όλη τη Λατ. Αμερική και λίγες χιλιάδες από τη Μαύρη Ήπειρο.

**Π. Παπαδόπουλος, Η δημοκρατία
ταιριάζει στο Internet
(από το αφιέρωμα της εφημερίδας
«Η Καθημερινή» στο Internet).**

Πειρατεία μέσω του Internet

Τετρακόσιοι καλλιτέχνες και συγκροτήματα διεθνούς φήμης, έγγραφε την περασμένη Τετάρτη η "Καθημερινή" κατέθεσαν στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο υπόμνημα με το οποίο ζητούν την εφαρμογή μέτρων και κανόνων δεοντολογίας κατά της ηλεκτρονικής καταπάτησης

πνευματικών δικαιωμάτων. "Η πειρατεία μέσω του Internet έχει καταστεί ανεξέλεγκτη, καθώς μέσα από χιλιάδες διαφορετικές διευθύνσεις ο καθένας μπορεί να μεταφέρει πολύ γρήγορα, χωρίς κόπο, στον υπολογιστή του εκατομμύρια τραγούδια, χωρίς να καταβάλει τίποτε στους δημιουργούς του" δήλωσε η Νανά Μούσχουρη. Και ο γνωστός συνθέτης Μισέλ Ζαρ συμπλήρωσε πως "με τα σύγχρονα μηχανήματα αναπαραγωγής μπορεί οποιοσδήποτε ν' αντιγράψει σπίτι του, με ψηφιακή απόδοση ένα δίσκο".

Α. Καρακούσης (από τον Τύπο)

Κινδυνεύει η πνευματική ιδιοκτησία

Ακόμα πιο πρόσφατες εξελίξεις, στο χώρο της ηλεκτρονικής, δημι-

ούργησαν νέους και μεγαλύτερους κινδύνους. Οι καινούργιες δυνατότητες αποταμίευσης και μεταβίβασης στοιχείων (με την ψηφιακή τεχνολογία, τα ημιαγωγά προϊόντα και τις οπτικές ίνες), που χαρακτηριστικά αξιοποιούνται σε "διαδίκτυα" (όπως το INTERNET) επιτρέπουν τη διάδοση και την αναπαραγωγή των έργων με κόστος περίπου μηδέν, σε χρόνο μηδέν και με περίπου αδυναμία εντοπισμού κάποιου υπευθύνου για τις προσβολές της πνευματικής ιδιοκτησίας που εύκολα διαπράττονται με τις νέες τεχνικές. Τι απομένει πια από την πνευματική ιδιοκτησία και τις εξασφαλίσεις που παρείχε στον πνευματικό δημιουργό;

Η παγκόσμια κοινότητα δεν έχει μείνει αδιάφορη μπροστά στο πρόβλημα. Ύστερα από προπαρα-

σκευαστικές εργασίες ετών, συνήλθε το Δεκέμβριο του 1996 στη Γενεύη μια Διπλωματική Διάσκεψη που υιοθέτησε Διεθνή Σύμβαση με διατάξεις προστατευτικές για την πνευματική ιδιοκτησία απέναντι στις τελευταίες τεχνικές εξελίξεις. Έτσι, για παράδειγμα, κηρύσσεται παράνομη η τοποθέτηση σε χώρο του INTERNET έργου προστατευόμενου από την πνευματική ιδιοκτησία χωρίς την άδεια (επομένως και την αμοιβή) του πνευματικού δημιουργού. Οι καινούργιες διατάξεις δεν λύνουν, βεβαίως, όλα τα προβλήματα, αλλά πάντως δείχνουν ότι τα προβλήματα συνειδητοποιούνται και γίνονται βήματα προς τη σωστή κατεύθυνση.

Γ. Κουμάντος, (από τον Τύπο)

Στο Internet φυτρώνουν και "αν- θη του κακού"...

**Έτσι, εκτός από παράδεισος επι-
κοινωνίας, πληροφόρησης, γνώ-
σης, ψυχαγωγίας και αγορών, ο Πα-
γκόσμιος Ιστός (WWW) είναι επίσης
ένας παράδεισος για πολιτική προ-
παγάνδα (με ιστοσελίδες "φιλοτε-
χνημένες" από ακροδεξιά και νέο-
ναζιστικά στοιχεία), για πορνογρα-
φία ή ακόμα και για οργανωμένο
έγκλημα (η διαβόητη "σοκαΐγια",
κλάδος της ιαπωνικής μαφίας, έχει
τη δική της ιστοσελίδα απ' όπου
υπερασπίζεται τις δραστηριότητές
της...)**

**Όλα αυτά είναι ελεύθερα στο In-
ternet, σε "κοινή θέα" ενηλίκων και
ανηλίκων, καθώς δεν υπάρχει κα-
νείς περιορισμός, από πλευράς νο-**

**μοθεσίας. Ή, πιο σωστά, δεν υπήρ-
χε ως τώρα. Μπροστά στη γενική
κατακραυγή και τα διαβήματα, κυ-
ρίως από την πλευρά των γονέων,
πολλές χώρες αρχίζουν να υιοθε-
τούν κάποια νομικά μέσα προστα-
σίας, τουλάχιστον των ανηλίκων. Η
διανομή πορνογραφικού υλικού,
για παράδειγμα, μέσω του Διαδι-
κτύου διώκεται πλέον ποινικά σε
πολλές χώρες, με πρώτες τις ΗΠΑ,
ενώ προς την ίδια κατεύθυνση κι-
νείται και η Γερμανία, εκδίδοντας λί-
στα απογορευμένων ιστοσελίδων,
στις οποίες έχει συμπεριλάβει - ως
"άμεσα ενδιαφερόμενη" - και εκείνες
με νεοναζιστικό περιεχόμενο.**

**(Ανυπόγραφο σημείωμα, από το
αφιέρωμα της εφημερίδας «Η
Καθημερινή» στο Internet).**

Είναι αξιόπιστες οι πληροφορίες του Internet;

[...] Η αξιοπιστία είναι ένα άλλο ζήτημα. Τα παραδοσιακά ΜΜΕ μπορούν, λίγο πολύ, να ελεγχθούν όσον αφορά την αξιοπιστία τους. Ωστόσο στο Internet, όπως πολλές φορές έχει συμβεί, πολλοί μπορούν να παρέμβουν στα μηνύματα των πομπών και να "περάσουν" ψευδή και ανυπόστατα μηνύματα. Αν τα παραδοσιακά Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας διευθέτησαν το ζήτημα στη δομή των οργανισμών τους, όπως π.χ., με τον έλεγχο που κάνουν οι διευθυντές και οι αρχισυντάκτες στα άρθρα των συντακτών, για να προσδιορίσουν ποια πληροφόρηση είναι α-

κριβής, στο Internet κάτι τέτοιο είναι δύσκολο να πραγματοποιηθεί. Στην πράξη, ή επί του παρόντος, το "φορτίο" του ελέγχου αξιοπιστίας επιβαρύνει το χρήστη, ο οποίος καλείται να αποφασίσει πόσο αξιόπιστη είναι κάθε πηγή ή μήνυμα που περιλαμβάνει.

Ζ. Παπαθανασόπουλος, Νέα μορφή επικοινωνίας γεννιέται (από το αφιέρωμα της εφημερίδας «Η Καθημερινή» στο Internet).

Δυσοίωνα τα ευρήματα μιας έρευνας του Πανεπιστημίου Carnegie-Mellon σχετικά με τις επιπτώσεις του Δικτύου στον ψυχισμό και στις διαπροσωπικές σχέσεις των ανθρώπων

Σύμφωνα με την έρευνα, η χρήση του Διαδικτύου φαίνεται ότι προκαλεί χαλάρωση των διαπροσωπικών σχέσεων εντός και εκτός οικογένειας και αυξάνει τα συναισθήματα μοναξιάς, απομόνωσης και κατάθλιψης των επισκεπτών του Κυβερνοχώρου, τόσο πιο πολύ, μάλιστα, όσο περισσότερο χρόνο ξοδεύει κάποιος on line. Βλάπτει, λοιπόν, το Internet σοβαρά την υγεία ή

μήπως είναι νωρίς για συμπεράσματα;

► Α) Ομαδική εργασία

Οργανώστε μια συζήτηση στρογγυλής τραπέζης με θέμα: "Το Διαδίκτυο εισβάλλει στη ζωή μας, φέρνοντας πολλές αλλαγές".

Χωριστείτε σε ομάδες και επιλέξτε μια πλευρά του θέματος, η οποία σας ενδιαφέρει. Να την μελετήσετε και να την παρουσιάσετε, π.χ. Διαδίκτυο και εμπόριο/οικονομία, Διαδίκτυο και τέχνη. Διαδίκτυο και ανθρώπινες σχέσεις, Διαδίκτυο και ψυχαγωγία. Συγκεντρώστε πληροφορίες, συζητήστε τις εμπειρίες σας σχετικά με το

υποθέμα που επιλέξατε και οργανώστε το υλικό σας με τη μορφή προφορικής εισήγησης.

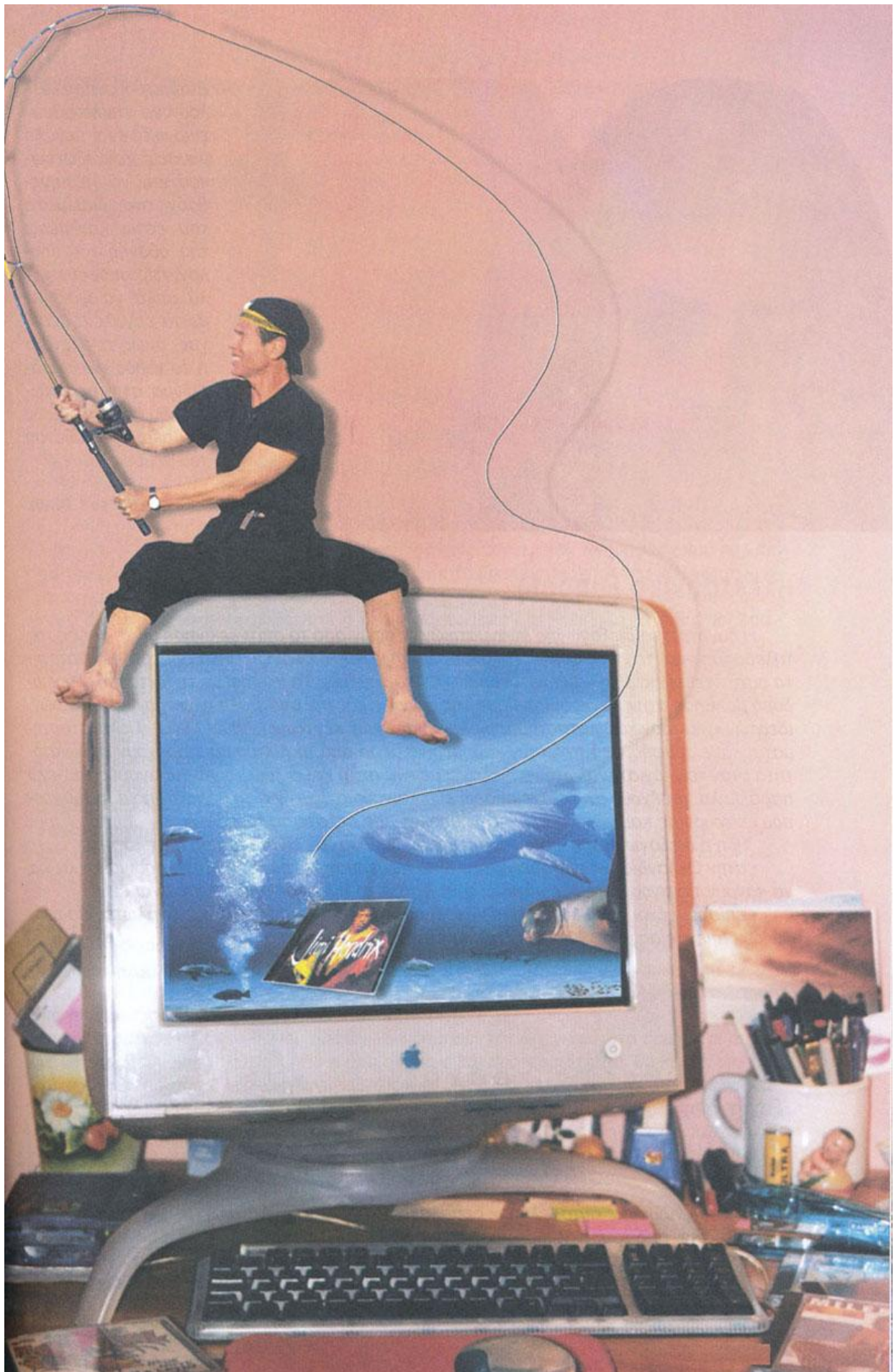
B) Ατομική εργασία

Να γράψεις ένα άρθρο σχετικά με την επίδραση του Διαδικτύου σε έναν ειδικά ή σε διάφορους τομείς της κοινωνικής ζωής.

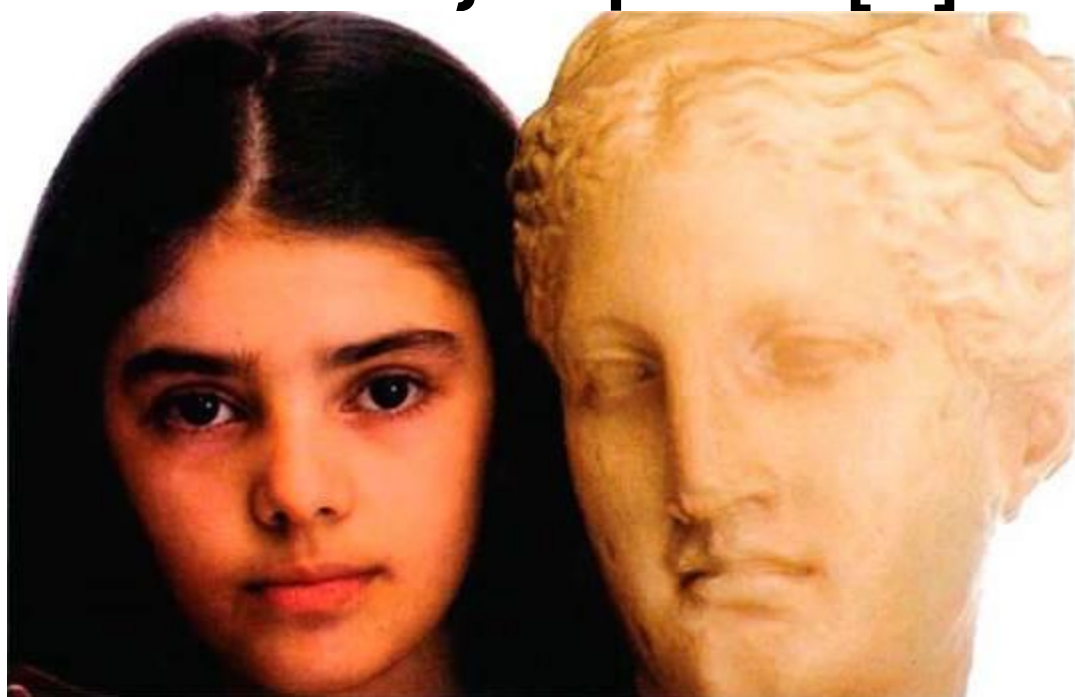
Για τις παραπάνω εργασίες μπορείτε να αντλήσετε πληροφορίες και από τα παρακάτω αποσπάσματα από τον ημερήσιο τύπο.

Το Internet για μια επίσκεψη στα μουσεία

Η επικοινωνιακή πολιτική των μεγάλων πολιτιστικών οργανισμών του κόσμου έχει αναγκαστεί να υποστεί σημαντικές τροποποιήσεις τα τελευταία χρόνια, προκειμένου να συμβαδίσει με τους νέους δρό-

μους που έχει χαράξει η τεχνολογία. Αυτή η επιβεβλημένη από τα πράγματα πλέον προσπάθειά τους έχει κριθεί απόλυτα απαραίτητη, ώστε να μπορέσουν να προσελκύσουν ένα όσο το δυνατόν μεγαλύτερο κοινό. Η προσαρμογή στη νέα εποχή με τη δημιουργία ιστοσελίδων στο Internet απευθύνεται στους φιλότεχνους, αλλά και στον τεράστιο αριθμό των χρηστών του δικτύου, που ίσως ενδιαφερθούν, πέφτοντας τυχαία στη σελίδα κάποιου μεγάλου μουσείου του εξωτερικού. [...]

**Σε ό,τι αφορά τις κλασικές τέχνες, οι επιλογές είναι... απλώς άπειρες. Οι χρήστες του Διαδικτύου, που θέλουν να επισκεφθούν εικονικά ένα μεγάλο μουσείο του εξωτερικού και να περιηγηθούν στα εκθέματά του έστω και μέσω της οθόνης του υπολογιστή, μπορούν πολύ απλά να ψάξουν, με τα εργαλεία έρευνας, όπως το altavista ή το yahoo για παράδειγμα, στην περίπτωση που δεν γνωρίζουν την ακριβή διεύθυνση του μουσείου.
(από τον Τύπο).**

Ηλεκτρονικό Εμπόριο

Η δυνατότητα διεξαγωγής πραγματικών αγορών από το σπίτι ξεκίνησε με τη χρήση της τηλεόρασης και του τηλεφώνου (τηλεμάρκετινγκ, tele-shopping), αλλά σήμερα

η δυνατότητα αυτή έχει επεκταθεί και γίνεται μέσω Η/Υ και Internet. Το Internet με τη δικτυακή του υποδομή βοήθησε στην παγκοσμιοποίηση της αγοράς και την ανάπτυξη ηλεκτρονικών αγορών, ιδεατών ηλεκτρονικών καταστημάτων και εμπορικών κέντρων (Virtual Malls). Πολυκαταστήματα, κάθε μορφής, ξεφυτρώνουν καθημερινά μέσα από το Δίκτυο και παρέχουν τη δυνατότητα στον τελικό καταναλωτή να διεξάγει με ένα απλό και φιλικό τρόπο τις αγορές του, ενώ παράλληλα παρέχουν στις επιχειρήσεις ένα καινούριο μέσο για τη βελτιστοποίηση του τρόπου λειτουργίας και την αύξηση της φήμης και της πελατείας τους.

Ήδη η διεξαγωγή του λιανεμπορίου μέσω Διαδικτύου είναι μια πραγματικότητα:

- στην Ολλανδία για παράδειγμα το 33% των χρηστών του Internet το χρησιμοποιούν για να κάνουν τις αγορές τους on-line, ενώ στις ΗΠΑ το αντίστοιχο ποσοστό είναι 22%.

- επίσης, μέχρι το 2000, στις ΗΠΑ έχει υπολογισθεί ότι 50 εκατ. καταναλωτές θα αγοράζουν απευθείας μέσω Internet, ξοδεύοντας 350 \$ το χρόνο ο καθένας.

Γ. Ι. Δουκίδης (από το αφιέρωμα της εφημερίδας «Η Καθημερινή» στο Internet).

**Ο ελεύθερος χρόνος θα
ξοδεύεται μπροστά σε έναν
υπολογιστή;**

"Συμπαιγνία εξ αποστάσεως"

Τι παιχνίδι είναι αυτό, έλεγαν οι παλαιότεροι, όταν δε παίζεται με άλλους; Όλα τότε ήταν ομαδικά,

από τους βόλους ως το ποδόσφαιρο. Βεβαίως υπάρχουν πλέον και για μοναχικούς ανθρώπους παιχνιδοαπολαύσεις, αλλά αυτό φαίνεται αρκετά ασύμφορο για τα τμήματα εμπορικής εκμετάλλευσης των μεγάλων εταιρειών. Όταν μπορείς να μαζέψεις τρεις, δέκα, είκοσι πέντε ανθρώπους από διάφορα μέρη του κόσμου, ώστε να παίζουν μανιωδώς σε ομάδες ή ένας εναντίον όλων επί ώρες ή και ημέρες και να πληρώνουν ανάλογα, δεν πρέπει να χάνεις χρόνο. Ήδη υπάρχουν ιδιωτικά κλειστά δίκτυα, όπου παίρνοντας τηλέφωνο παίζεις από black jack ως σκάκι, αλλά και ανοικτές τοποθεσίες στο Internet, όπου οι μεγάλες εταιρείες παιχνιδιών έχουν στήσει τις... σκηνές τους, μαζεύοντας κόσμο, για να παίζει αδιάκοπα.

(από τον Τύπο).

To Internet στο Δημόσιο

Ο εκσυγχρονισμός του δημόσιου τομέα περνάει και από το διαδίκτυο

Κρίσιμος παράγων για τη μετάβαση σε μια συμμετοχική Κοινωνία της Πληροφορίας, επομένως, είναι η εξοικείωση όλων των πολιτών με τις τεχνολογικές δυνατότητες και εφαρμογές, στόχος ο οποίος θέτει ως όρους εκ των ουκ άνευ, αφενός τη διαθεσιμότητα των τεχνολογιών σε προσιτές τιμές και αφετέρου τη δημόσια πρόσβαση σε υποδομές και υπηρεσίες. Υπό το πρίσμα αυτό, χρέος της Πολιτείας και, κατά συνέπεια, της Δημόσιας Διοίκησης, είναι να συνειδητοποιήσει την κρισιμότητα του πληροφοριακού πόρου για τη συμμετοχικότητα, την παραγωγικότητα και τη δημιουργι-

κότητα της κοινωνίας και να αντιμετωπίσει την "πληροφοριοδότηση" της χώρας ως μια νέα καθολική υπηρεσία, όπως η ύδρευση, η ηλεκτροδότηση ή το συγκοινωνιακό και επικοινωνιακό δίκτυο. Μια τέτοια θεώρηση είναι αναγκαία, προκειμένου να αναπτυχθεί τελικά, η Εθνική Πληροφοριακή Υποδομή (National Information Infrastructure) της Ελλάδας. [...]

Στο παραπάνω πλαίσιο, η Δημόσια Διοίκηση εμφανίζει ισχυρές και επείγουσες αναγκαιότητες εκσυγχρονισμού, τόσο των εσωτερικών λειτουργιών της όσο και των υπηρεσιών που παρέχει προς πολίτες και φορείς, με άξονες την απλούστευση και επιτάχυνση των εσωτερικών λειτουργιών ενημέρωσης και απόφασης, την αυτοματοποίηση των συναλλαγών και τη μείωση του

λειτουργικού κόστους. Για να επιτευχθούν, όμως, οι στόχοι αυτοί, είναι απαραίτητο οι Τεχνολογίες Πληροφορίας και Επικοινωνιών να αντιμετωπιστούν από τη Δημόσια Διοίκηση όχι ως η πανάκεια κάθε κακοδαιμονίας, αλλά ως εργαλείο αναγκαίο και όχι αφ' εαυτού ικανό, προκειμένου να τεθεί ο πολίτης στο επίκεντρο της εξυπηρέτησης. [...]

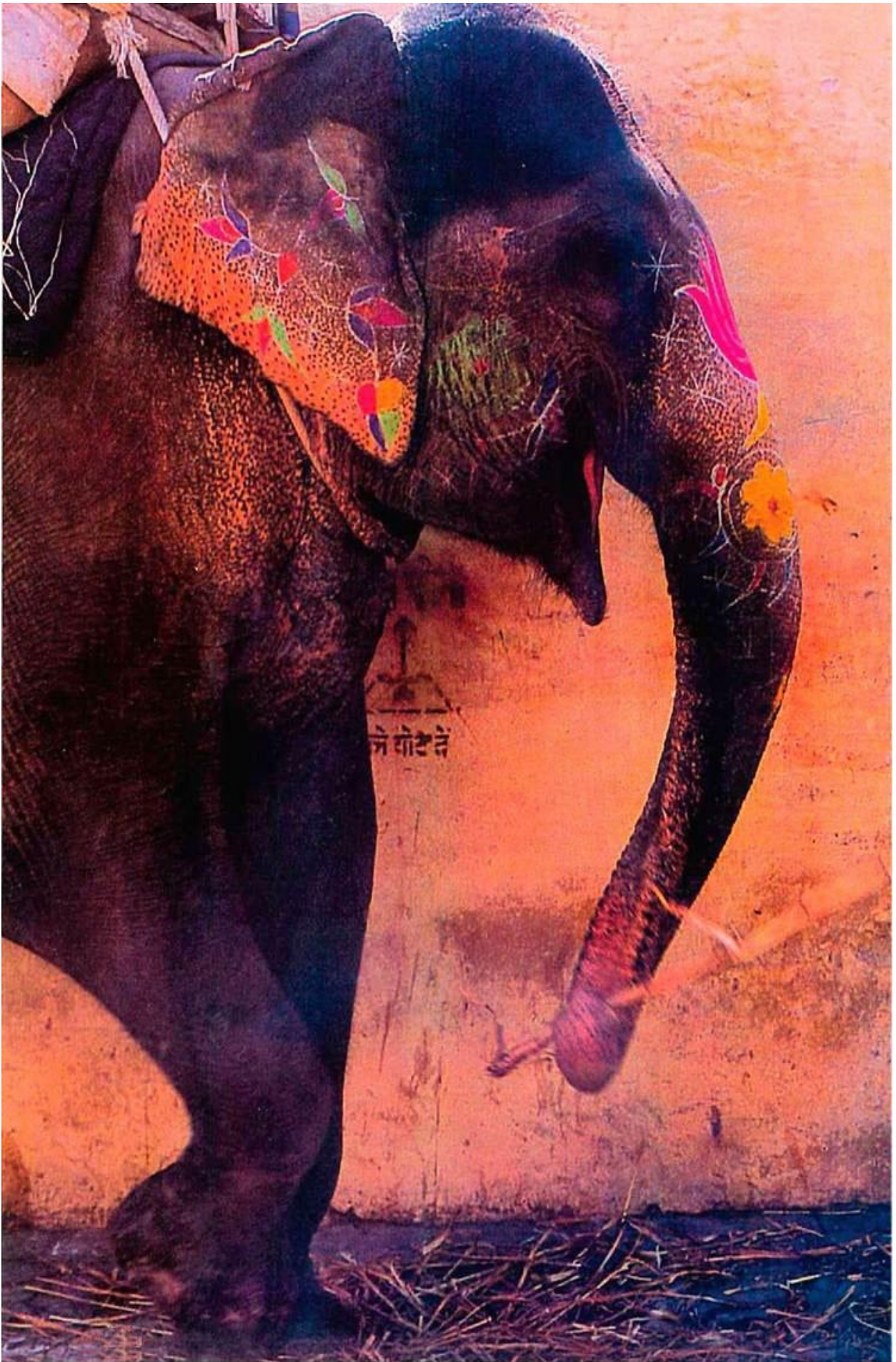
Η αξιοποίηση των δικτυακών υποδομών και ιδιαίτερα του Internet, που αποτελεί την κατ' εξοχήν υποδομή δημόσιας χρήσης, για την υποβολή φορολογικών δηλώσεων, την καταβολή φόρου, την έκδοση φορολογικών πιστοποιητικών και την προσωπική πληροφόρηση των φορολογούμενων απαιτεί, εκ μέρους του υπουργείου Οικονομικών, ιδιαίτερη προσοχή, προκειμένου να προστατευθεί το έννομο συμφέρον

των Ελλήνων πολιτών για την προστασία των οικονομικών τους στοιχείων. [...]

Ο στρατηγικός σχεδιασμός πρέπει να εκτιμήσει την αναγκαιότητα δομών, οι οποίες θα χαράξουν κατά συστηματικό τρόπο στόχους και προτεραιότητες, θα καθιερώσουν κανόνες και πρότυπα λειτουργίας, ταυτόχρονα όμως θα μετρήσουν τα αποτελέσματα της προσπάθειας και θα αναδείξουν το ανθρώπινο δυναμικό ως τον κρίσιμο παράγοντα για το σχεδιασμό, την υλοποίηση και την παραγωγική λειτουργία των νέων υπηρεσιών. Άλλωστε, μόνο η ένταξη των πολιτών ως ολοκληρωμένων προσωπικοτήτων στο επίκεντρο της εξυπηρέτησης, μπορεί να μας επιτρέψει την ελπίδα ότι ο ιστός του Internet θα γίνει το υφάδι για έναν κόσμο που έχουμε υπο-

χρέωση να τον κεντήσουμε με κλασική παιδεία και τεχνολογική κουλτούρα. [...]

Παναγιώτης Γεωργιάδης (από το αφιέρωμα της εφημερίδας «Η Καθημερινή» στο Internet).

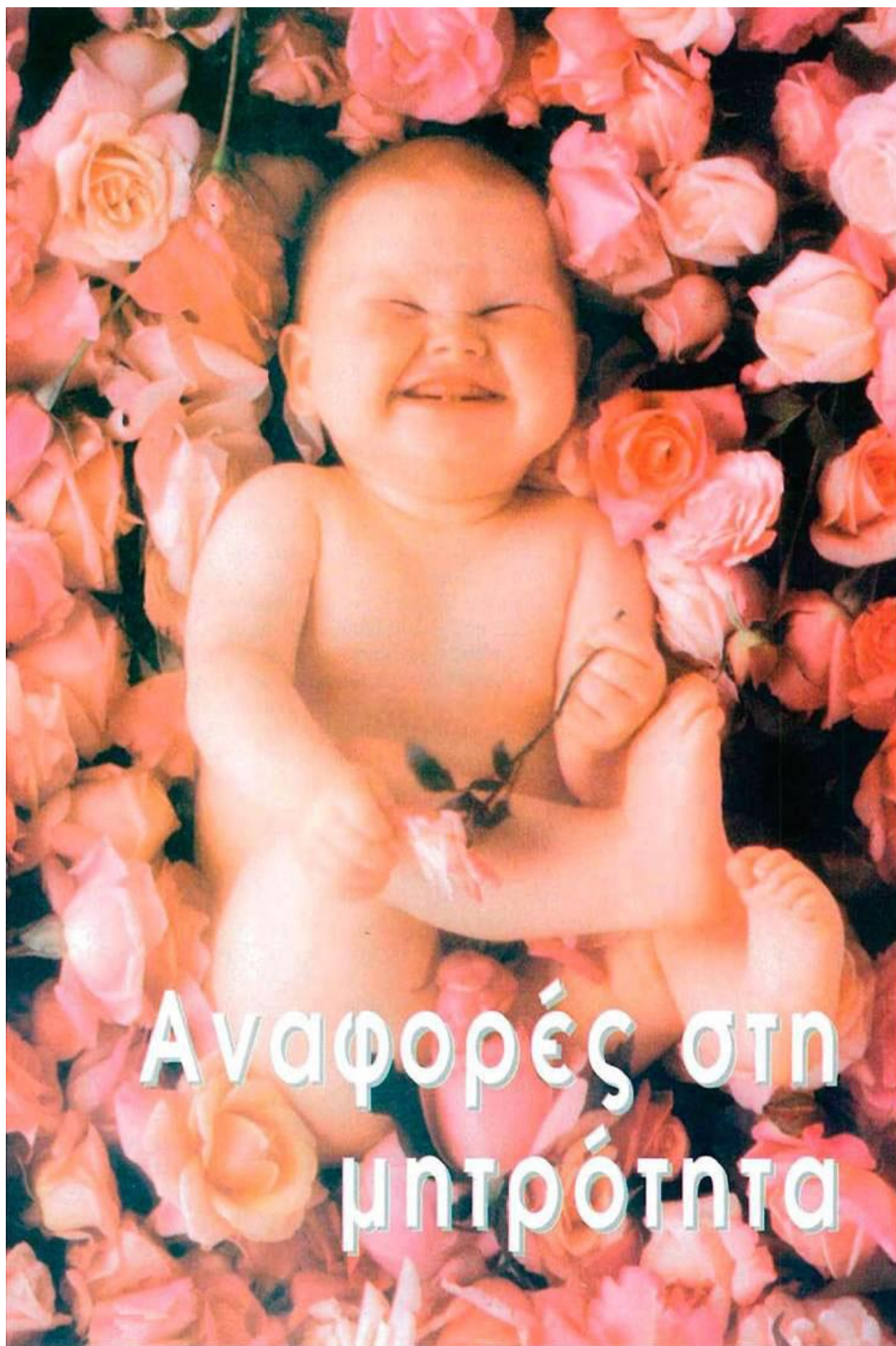
Επιφυλλίδα

Η επιφυλλίδα είναι ένας τύπος κειμένου που αναφέρεται σε διάφορα θέματα φιλολογικά, επιστημονικά, κοινωνικά, καλλιτεχνικά, πολιτικά κτλ. και γράφεται από πρόσωπο ειδικό στο θέμα. Δημοσιεύεται σε εφημερίδα σε ορισμένη θέση και χωρίζεται συνήθως από την υπόλοιπη ύλη με ολοσέλιδη ή μικρή γραμμή. Στο παρελθόν η θέση αυτή ήταν κατά κανόνα στο κάτω άκρο της σελίδας, αλλά στην εποχή μας η θέση της επιφυλλίδας ποικίλλει από εφημερίδα σε εφημερίδα. Ο επιφυλλιδογράφος μπορεί να ξεκινήσει από ένα επίκαιρο θέμα, π.χ. "Η διαφήμιση", αλλά δε μένει προσκολλημένος στο επίκαιρο· προχωρεί σε παρατηρήσεις και σκέψεις διαχρονικού χαρακτήρα και γενικότερου ενδιαφέροντος. Γι' αυτό το λόγο επι-

σημαίνεται στο Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής του Ιδρύματος Μ. Τριανταφυλλίδη του Α.Π.Θ. ότι είναι "κείμενο δοκιμιακού χαρακτήρα". Από την άλλη πλευρά, ωστόσο, πρέπει να τονίσουμε ότι τα όρια ανάμεσα στην επιφυλλίδα και στο άρθρο δεν είναι εντελώς ευδιάκριτα και γι' αυτό, άλλωστε, σύμφωνα με άλλα λεξικά, π.χ. στο Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό του Ελευθερουδάκη, η επιφυλλίδα ορίζεται ως "άρθρον δημοσιευόμενον εις το κάτω άκρον των εφημερίδων και χωριζόμενον από της λοιπής ύλης δι' οριζοντίας γραμμής". Μπορούμε, επομένως, να πούμε ότι η επιφυλλίδα είναι ένα είδος σύντομου άρθρου. Ο όρος επιφυλλίδα είχε εξάλλου, στο παρελθόν και μια δεύτερη σημασία. Επιφυλλίδα, ονομαζόταν, επίσης, και ένα λαϊκό ανάγνωσμα, συνήθως μυ-

θιστόρημα που δημοσιευόταν τμηματικά, σε συνέχειες στην εφημερίδα.

Αναφορές στη μητρότητα

**Η πληροφόρηση της κοινής γνώ-
μης για τη
σημασία του
μητρικού θη-
λασμού κερ-
δίζει συνε-
χώς σε έντα-
ση και έκτα-
ση τα τελευ-
ταία χρόνια.
Η χρησιμό-
τητά της εί-**

**ναι αναμφισβήτητη. Αλλά, όπως
κάθε εκστρατεία πληροφόρησης, ε-
μπεριέχει τον κίνδυνο της μερικής
αντιμετώπισης του θέματος. Η έμ-
φαση σε ορισμένες πλευρές ενός
σύνθετου προβλήματος και, ακόμα
περισσότερο, η παράλειψη αναφο-
ρών σε άλλες πλευρές του, είναι δυ-
νατό να μετατρέψουν την αντικειμε-
νικά σωστή πληροφόρηση σε συ-**

νειδητό ή μη εργαλείο μονότροπου επηρεασμού.

Γι' αυτό είναι απαραίτητο να υπογραμμιστεί, παρόλο που μοιάζει αυτονόητο, ότι το πρόβλημα του μητρικού θηλασμού δεν μπορεί να αντιμετωπίζεται ανεξάρτητα από το κοινωνικο-οικονομικό και πολιτισμικό περιβάλλον.

Και πρώτα απ' όλα χρειάζεται να γίνει η διάκριση ανάμεσα στην εγκληματική εξάπλωση των υποκατάστατων του μητρικού γάλακτος σε πληθυσμούς του Τρίτου Κόσμου, όπου δε συγκεντρώνονται οι προϋποθέσεις για την ασφάλεινή χρήση του μπιμπερό, και στο θέμα της επιθυμητής προώθησης του μητρικού θηλασμού στις αναπτυγμένες χώρες.

Τα μωρά είναι τα ίδια παντού, το μητρικό γάλα είναι παντού μοναδικό, αλλά το πρόβλημα διαφέρει.

Αν παραθέσουμε μερικές διαστάσεις του θέματος του μητρικού θηλασμού, θα φανεί η πολύπλοκότητά τους και ο συσχετισμός τους με το στενό και το ευρύτερο περιβάλλον του ζεύγους: μάνα-παιδί. Αναφερόμαστε σε διαστάσεις:

- **τροφικές (θρεπτικές ουσίες του μη-τρικού γάλακτος και κατάλληλος ρυθμός διατροφής)**
- **προληπτικές ασθενειών (ανοσοποιητικές ιδιότητες του μητρικού γάλακτος)**

- **ψυχολογικές (το βίωμα του θηλασμού για το βρέφος και τη μάνα)**
- **κοινωνικές (σχέση του θηλασμού και της μητρότητας με την επαγγελματική ζωή της μητέρας και γενικότερα με τον τρόπο ζωής της)**
- **ψυχοκοινωνικές (στάση μητέρας απέναντι στο θηλασμό και του κοινωνικού περιβάλλοντος απέναντι στη μητέρα που θηλάζει ή δε θηλάζει)**
- **οικονομικές (οικονομικές δυνατότητες της οικογένειας, συγκριτικό κόστος θηλασμού και υποκατάστατων, συμφέροντα των εταιρειών βιομηχανίας γάλακτος)**
- **ηθικές (δεοντολογία της πληροφόρησης για το θηλασμό και της διαφήμισης για τα υποκατάστατά του).**

Ο τρόπος με τον οποίο αυτές οι διαστάσεις αρθρώνονται και το ει-

**δικό τους βάρος κάθε φορά, παρα-
λάζουν από τη μια περίπτωση στην
άλλη.**

Η προσπάθεια για την προώθη-

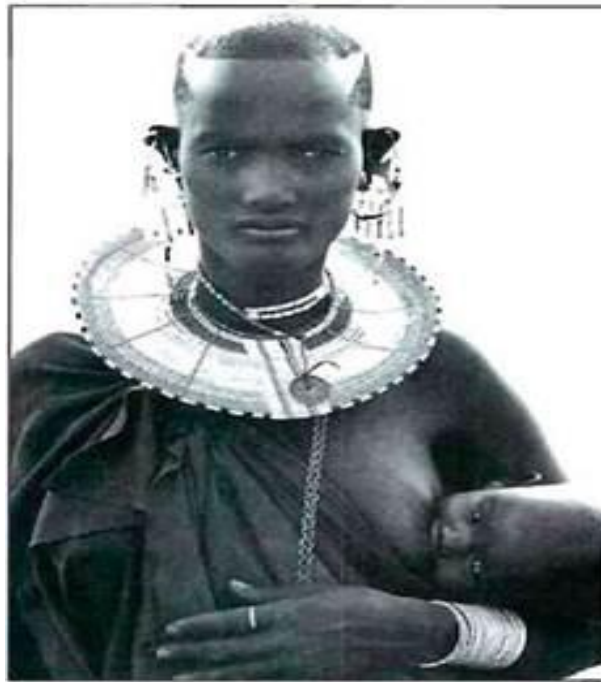

**ση του
μητρικού
θηλα-
σμού
χρειάζε-
ται να δει**

**τις γυναίκες με τρόπο συνολικό, ως
κοινωνικά όντα και όχι μόνο ως μη-
τέρες. Αυτό σημαίνει ότι, σε κοινω-
νίες σαν τη δική μας, η επαγγελμα-
τική ζωή της μητέρας θα θεωρηθεί
ως ένα δεδομένο, όπως και η μη-
τρότητα. Η συντήρηση των συνθη-
κών που μετατρέπουν τις δύο αυτές
πραγματικότητες σε δίλημμα, υπο-
βάλλοντας στις γυναίκες την υπο-
χρέωση της επιλογής, είναι ένδειξη
κοινωνικής δυσπλασίας, πρόβλημα**

προς λύση για την κοινωνία ολόκληρη.

Γιατί το να αφήνεται η φροντίδα και η ανατροφή των παιδιών στην αποκλειστική ευθύνη της μητέρας, δεν τείνει μόνο στο να κατευ-

θύνει προς το περιθώριο της ενεργού κοινωνικής ζωής τις γυναίκες-μανάδες. Τείνει και στο να αποκλείσει από το συλλογικό κοινωνικό προβληματισμό την αντιμετώπιση του παιδιού και των αναγκών του.

Ό,τι αφορά το παιδί, θα έπρεπε να αφορά ολόκληρη την οργανωμένη κοινωνία. Διαμορφώνονται άραγε οι κατάλληλοι κοινωνικοί και νομικοί μηχανισμοί, που θα προ-

**στατεύσουν και θα πλαισιώσουν
την παιδική ηλικία;**

**Το σχέδιο
νόμου "για
την προ-
στασία της
μητρότητας
και της δι-
ευκόλυ-
νσης των
εργαζομέ-
νων γονέ-**

**ων για την ανατροφή και τη φροντί-
δα των παιδιών τους" της Ομάδας
εργασίας που συ-
γκρότησε το Υ-
πουργείο Κοι-
νωνικών Υπηρε-
σιών με πρόεδρο
τον καθηγητή Ι.
Δεληγιάννη, στη-
ρίζεται στην αντίληψη της γονεϊκής**

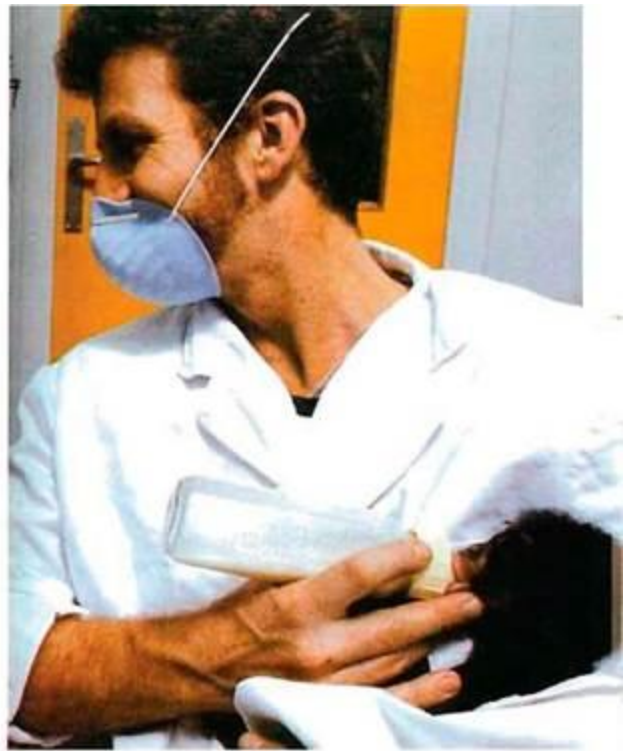
ισότιμης ευθύνης και στην πολύ-διάστατη αντιμετώπιση της μητρότητας. Περιλαμβάνει προτάσεις που διευκολύνουν την επιλογή του θηλασμού στις εργαζόμενες μητέρες, αλλά και γενικότερα την επιλογή της συνειδητής μητρότητας, στο μέτρο που προβλέπουν την κατάλληλη πλαισίωση της βρεφικής και νηπιακής ηλικίας σε συλλογικούς χώρους. (Το ότι η δωδέκατη σύσκεψη των Ευρωπαίων υπουργών Παιδείας, που έγινε πρόσφατα στη Λισαβόνα, αφιερώθηκε στην προσχολική εκπαίδευση, υπογραμμίζει τη σημασία του θέματος για την Ευρώπη).

Αλλά η στάση των γυναικών απέναντι στη μητρότητα και το θηλασμό δεν εξαρτάται μόνο από τα πρακτικά προβλήματα που έχουν να αντιμετωπίσουν (ωράρια εργα-

σίας κλπ) και τη λιγότερο ή περισσότερη σωστή πληροφόρηση που διαθέτουν για το θέμα. Έχει άμεση σχέση και με τον τρόπο με τον οποίο δέχονται τον εαυτό τους.

Εάν αισθάνονται επιβεβαιωμένες ως γυναίκες, ολοκληρωμένες και ανεξάρτητες ως κοινωνικά όντα, αν η μητρότητα γι' αυτές είναι συνειδητή επιλογή, είναι φυσικό να μη θελήσουν, κατά κανόνα, να στερηθούν τη μοναδική εμπειρία του θηλασμού.

Μια διεθνής έρευνα που πραγματοποιήθηκε με πρωτοβουλία της Παγκόσμιας Οργάνωσης

Υγείας, επισήμανε, ότι στις αναπτυγμένες χώρες, το μορφωτικό επίπεδο επηρεάζει θετικά τη μητέρα για να θηλάσει. Έτσι, στη Σουηδία π.χ., το 95,2% των μητέρων πανεπιστημιακού επιπέδου θηλάζουν. (Στοιχεία από το χρησιμότερο Ενημερωτικό Δελτίο του Υπουργείου Κοινωνικών Υπηρεσιών, αρ. 20, Ιανουάριος 1981).

Ένα είδος καλογερίστικης αντίληψης, τόσο βολικής για τους οικονομικο-κοινωνικούς μηχανισμούς των κοινωνιών που βασίζονται στο κέρδος και καλύπτουν με ιδεολογικές προβολές την εκμετάλλευση, μετέτρεψε σε "καθήκοντα" (συζυγικά, μητρικά, κοινωνικά...) ό,τι στη ζωή είναι ουσία: τον έρωτα, τη μητρότητα, τη φιλία, την αλληλεγγύη.

Η εκστρατεία για την προώθηση του θηλασμού θα ήταν καλό να από-φύγει να φορτώσει περισσότερο τις γυναίκες με "καθήκοντα" και τις συνακόλουθες ενοχές.

Μ. Ηλιού, 26-6-1989

► **Οι διαστάσεις του θέματος του μητρικού θηλασμού κατονομάζονται και επεξηγούνται τηλεγραφικά μέσα σε παρένθεση. Μετατρέψτε τον ελλειπτικό λόγο των παρενθέσεων σε αναλυτικότερο, αναπτύσσοντας σε λίγες φράσεις την κάθε μία από τις διαστάσεις του μητρικού θηλασμού.**

- ▶ **Με ποια επιχειρήματα αναπτύσσει η επιφυλλιδογράφος την άποψή της ότι "το πρόβλημα του μητρικού θηλασμού δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται ανεξάρτητα από το κοινωνικοοικονομικό και πολιτισμικό περιβάλλον"; Να τα συνοψίσετε με δικά σας λόγια σε 10-15 σειρές.**
- ▶ **Ποιες διευκολύνσεις γνωρίζετε ότι δίνονται στην εργαζόμενη μητέρα και ποιες κατά τη γνώμη σας μπορούν να δοθούν επιπλέον, για να έχει τη δυνατότητα να θηλάσει το παιδί της;**
- ▶ **Εργαστείτε σε ομάδες και συντάξτε ένα φυλλάδιο που αφορά μια εκστρατεία για την προώθηση του θηλασμού.**

► Συζητήστε σχετικά με τη στάση

που υιοθετεί
το κοινωνικό
σας περιβάλ-
λον απέναντι
στη μητέρα
που θηλάζει ή
δε θηλάζει.

Διαφέρει η στάση των νέων από τη
στάση των ενηλίκων, η στάση των
γυναικών από τη στάση των
ανδρών;

► Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι ο
θηλασμός αποτελεί επιβεβλημένο
καθήκον για όλες τις μητέρας. Να
αναπτύξεις τη δική σου άποψη σε
ένα κείμενο (δύο σελίδες περίπου),
αξιοποιώντας, εφόσον το κρίνεις
σκόπιμο, στοιχεία από την επιφυλ-
λίδα που διάβασες. Να υποθέσεις
ότι το κείμενο σου θα δημοσιευτεί

ως άρθρο σε περιοδικό που απευθύνεται σε γυναίκες.

- α) Συζητήστε σχετικά με το θέμα της ισότιμης γονεϊκής ευθύνης. Διευρυνήστε, με βάση την εμπειρία σας, αν έχει περάσει στην ελληνική οικογένεια η αντίληψη της ισότιμης γονεϊκής ευθύνης που αναφέρεται στο κείμενο. Αναρωτηθείτε π.χ. μοιράζονται οι δύο γονείς όλες τις φροντίδες και την ευθύνη απέναντι στα παιδιά τους ή μήπως άλλες δραστηριότητες-φροντίδες θεωρούνται αποκλειστικά αρμοδιότητα της μητέρας και άλλες του πατέρα;
- β) Στο πλαίσιο μιας έρευνας που στοχεύει στη διερεύνηση της στάσης των νέων απέναντι στο θεσμό της οικογένειας σας θέτουν το ερώτημα; Πώς φαντάζεστε την κατανο-

μή των ευθυνών σε μια μελλοντική δική σας οικογένεια; Να αναπτύξετε τις σκέψεις σας σε ένα κείμενο (δύο σελίδες περίπου).

► **Αισθανθήκατε ποτέ να σας επιβάλλουν ως καθήκον κάτι που θα μπορούσε να είναι χαρά ή δημιουργία; Υποθέστε ότι εκφράζετε τις σκέψεις και τα συναισθήματά σας σε ένα γράμμα που απευθύνεται σε φίλο που τον εμπιστεύεστε.**

► α) **Σχηματίστε φράσεις με τα παρακάτω νοηματικά σύνολα: ακίνδυνη χρήση, αποκλειστική ευθύνη, ενεργός κοινωνική ζωή, συνειδητή επιλογή, ιδεολογική προβολή**

β) **Να αντικαταστήσετε τις υπογραμμισμένες λέξεις με άλλες συνώνυμες λέξεις/εκφράσεις:**

Ο οικονομικός αποκλεισμός και η συνακόλουθη αύξηση των τιμών

έπληξε κυρίως τις ασθενέστερες οικονομικά τάξεις.

Οι πράξεις του είναι ανακόλουθες προς τις εξαγγελίες του.

Σημειώθηκαν αντιδράσεις χωρίς σοβαρά επακόλουθα.

γ) Να βρείτε σύνθετες λέξεις με πρώτο συνθετικό το δυσ-, π.χ. δυσπλασία, δυσπραγία, δυσλειτουργία, δυσχέρεια, δυσμένεια, και να σχηματίσετε φράσεις

δ) Συνδυάστε τη λέξη καθήκον με ρήματα ή ουσιαστικά που δίνονται παρακάτω, για να σχηματίσετε φράσεις: εκτελώ, εκπληρώνω, ασκώ, αμελώ, αναλαμβάνω, επωμίζομαι, σύγκρουση, παράβαση, υπέρβαση, προσήλωση, επίγνωση, συναίσθηση

ε) Αντικαταστήστε τις υπογραμμισμένες λέξεις με άλλες συνώνυμες λέξεις/εκφράσεις:

...είναι απαραίτητο να υπογραμμιστεί

...κάθε εκστρατεία εμπεριέχει τον κίνδυνο της μερίκευσης του θέματος

Ο τρόπος με τον οποίο αυτές οι διαστάσεις αρθρώνονται και το ειδικό τους βάρος κάθε φορά παραλλάζουν από τη μια περίπτωση στην άλλη.

...είναι ένδειξη κοινωνικής δυσπλασίας

... οι κατάλληλοι κοινωνικοί και νομικοί μηχανισμοί που θα προστατεύσουν και θα πλαισιώσουν την παιδική ηλικία.

ΔΙΚΑΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΑΔΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΔΙΚΑΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΑΔΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ (ΑΓΩΝ)

ΧΟΡΟΣ

Τώρα κι οι δυο βασισμένοι γερά
στην ευγλωττία,
στο στοχασμό,
στα γνωμικά που του νου μας την
κίνηση εκφράζουν
πάνε να δείξουνε ποιος θα νικήσει
στη μάχη των λόγων.
Σε σοφίας πολύ μεγάλο αγώνα
ορμούνε
τώρα οι φίλοι μας, και κρίσιμη είναι
η ώρα.

ΚΟΡΥΦΑΙΑ ΣΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΛΟΓΟ

Ω που εσύ με συνήθειες καλές, ηθικές
τους προγόνους στεφάνωνες
πάντα,

**έλα μίλησε, βάλε φωνή, τη φωνή
που αγαπάς, και φανέρωσε τι είσαι.**

ΔΙΚΑΙΟΣ ΛΟΓΟΣ

**Θα σας πω την αρχαία των παιδιών
αγωγή,
θ' αναπτύξω πώς ήτανε τότε
που τα δίκαια διδάσκοντας ήμουν
σε ακμή
κι η ηθική σεβαστή 'ταν απ' όλους. (...)
Με τούτα τ' αρχαία
το δικό μου το σύστημα ανάθρεφε
αυτούς
που πολέμησαν στο Μαραθώνα.
Ενώ τώρα τους νέους τους
μαθαίνεις εσύ ..**

ΚΟΡΥΦΑΙΑ ΣΤΟΝ ΑΔΙΚΟ ΛΟΓΟ

**Πρέπει με επιχειρήματα γερά να
του απαντήσεις,**

αν θέλεις να 'βγεις νικητής, κι όχι γελοίος να γίνεις.

ΑΔΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

**Σκέψου τι φέρνει η ηθική, νεαρέ μου,
σκέψου πόσες
χαρές θα στερηθείς, αν πας μ' αυτή,
γυναίκες,
γέλια σκαστά και λιχουδιές και
κότταβους και γλέντια.
Αλλ' αν σου λείψουν όλ' αυτά, τι
αξίζει πια να ζήσεις;
Σε κάποια στραβοτιμονιά σ' έσπρωξε,
ας πούμε, η φύση . . .
χαμένος πας, αν ρήτορας δεν είσαι·
ενώ μαζί μου...
γέλα και πήδα, όπου σε παν οι
ορμές σου,
βούτα σε όλα.
(Αριστοφάνης, Νεφέλαι)**

Η ενότητα που ακολουθεί δεν έχει βάση ειδολογική, όπως συμβαίνει με τις προηγούμενες. Δηλαδή δεν είναι ένα είδος του λόγου (δοκίμιο, επιφυλλίδα, άρθρο κτλ.), το οποίο στεγάζει ποικίλα θέματα. Αντίθετα, είναι ένα θέμα, το οποίο στεγάζει ποικίλα είδη του λόγου. Το θεματικό της κέντρο δηλώνεται με τον τίτλο: "Ο Δίκαιος Λόγος και ο Άδικος Λόγος", τίτλος που παραπέμπει στις "Νεφέλες" του Αριστοφάνη, και μάλιστα στον "αγώνα" των "Νεφελών", στο μέρος δηλαδή της κωμωδίας, όπου συγκρούονται ο Δίκαιος και ο Άδικος Λόγος, καθώς ο καθένας τους προσπαθεί να επιβάλει τις δικές του θέσεις.

Γι' αυτό στη θεματική αυτήν ενότητα του αντιθετικού δίδυμου "Δίκαιος και Άδικος Λόγος" συστεγάζονται άρθρα, συνεντεύξεις, απο-

σπάσματα από αρχαίες τραγωδίες και κωμωδίες, πανηγυρικοί λόγοι, εισηγήσεις συνεδρίων, ποιήματα και άλλα ποικίλα κείμενα, τα οποία υποστηρίζουν αντίθετες θέσεις αναφορικά με το δίκαιο και το άδικο, και τα συναφή επί μέρους θέματα, στα οποία διακλαδίζεται το δίκαιο και το άδικο.

Έτσι, στον άξονα του Δίκαιου και του Άδικου Λόγου, στον οποίο στοιχείο άξονας "Γλώσσα της παιδείας και γλώσσα της εξουσίας", διαρθρώνονται τα ακόλουθα κείμενα:

1. Ένα άρθρο με τον τίτλο "Γλώσσα της εξουσίας και γλώσσα της παιδείας" (σ. 220), με το οποίο δίνονται βασικά γνωρίσματα της γλώσσας της εξουσίας και το κύριο γνώρισμα της γλώσσας της παιδείας. Ιδιαίτερα υπογραμμίζεται ότι

η εξουσία παραμορφώνει τη γλώσσα με σκοπό να τη χρησιμοποιήσει, για να υπηρετήσει τις επιδιώξεις της και τα συμφέροντά της. Εννοείται ότι δεν αναφερόμαστε σε κάθε εξουσία. Αναφερόμαστε, όπως άλλωστε γίνεται φανερό από τα κείμενα που ακολουθούν, κυρίως στην εξουσία, η οποία χρησιμοποιεί τη δύναμή της προκειμένου να υπηρετήσει τα δικά της συμφέροντα ή τα συμφέροντα των ολίγων σε βάρος των συμφερόντων του ατόμου, των λαών και της ανθρωπότητας. Αναφερόμαστε δηλαδή στην εξουσία η οποία ασεβεί προς το Δίκαιο και τον Δίκαιο Λόγο και υπηρετεί το Άδικο και τον Άδικο Λόγο που το εκφράζει. Ακριβώς σ' αυτήν τη γλώσσα του Άδικου Λόγου αντιτάσσεται η γλώσσα της παιδείας, που κύριο γνώρισμά της έχει την ελευθε-

ρία: ο άνθρωπος ελεύθερος απέναντι σε κάθε άδικη δέσμευση. Ελεύθερος και γι' αυτό δυνατός. Αυτό, άλλωστε, τονίζεται με το επόμενο κείμενο που είναι

2. Ένα απόσπασμα από συνέντευξη (σ. 224) που αναφέρεται στο ίδιο θέμα και που επισημαίνει ότι ο άνθρωπος της παιδείας, ο άνθρωπος δηλαδή που πραγματώνει την ανώτερη φύση του, την πνευματική του ουσία, αυτός ο άνθρωπος υψώνεται στη σφαίρα της ελευθερίας και της δύναμης. Είναι ο άνθρωπος που υπηρετεί τον Δίκαιο Λόγο. Τέτοιος ήταν ο Προμηθέας, όπως δείχνει

3. Ο διάλογος Προμηθέα-Ερμή" (σ. 226) στην τραγωδία του Αισχύλου "Προμηθέας Δεσμώτης", όπου ο Προμηθέας αναδεικνύεται νικητής στη σύγκρουσή του με τους θεούς

και "με τιτανική προσπάθεια ανοίγει το δρόμο προς τις πηγές της ζωής και της ελευθερίας". Ο Δίκαιος Λόγος, τον οποίο εκφράζει ο Προμηθέας, λυγάζει τον Άδικο Λόγο της εξουσίας του Δία. Στον ίδιο άξονα του ελεύθερου λόγου διαρθρώνεται και

4. "Ο Διάλογος Αντιγόνης Κρέοντα" (σ. 231), στον οποίο κυριαρχεί η Αντιγόνη, η οποία δεν υποχωρεί στην εξουσιαστική δύναμη του Κρέοντα, αλλά αντιτάσσει στον αυθαίρετο λόγο της εξουσίας το Δίκαιο Λόγο της ηθικής και της αγάπης. Ανάλογα δείγματα αντιεξουσιαστικού λόγου προσφέρει και ο χριστιανικός ελληνισμός. Είναι γνωστή

5. Η απάντηση του Μεγάλου Βασιλείου στον απεσταλμένο του αυτοκράτορα, ο οποίος τον απειλούσε ακόμη και με θάνατο, αν δεν υπο-

χωρούσε στα κελεύσματά του. Άκαμπτos ο ιεράρχης αρθρώνει τον δίκαιο λόγο του και ταπεινώνει τον αντίπαλο του. Η περίφημη απάντηση καταγράφηκε από τον Γρηγόριο τον Θεολόγο στον Επιτάφιο λόγο, τον οποίο αυτός εξεφώνησε, για να εγκωμιάσει το έργο του Βασιλείου (βλ. σ. 232). Αλλά και από τον νεότερο ελληνισμό δε λείπουν τα δείγματα του ελεύθερου λόγου, ο οποίος εκφράζει δίκαιη και γι' αυτό ελεύθερη συνείδηση. Ανάμεσα στα άλλα είναι και

6. Η απάντηση του Θ. Κολοκοτρώνη στον Ιμπραήμ, ο οποίος με την ισχύ των όπλων ζητάει από τους Έλληνες να δηλώσουν υποταγή στην εξουσία του. Δεν μπορεί να μετρήσει ότι ο Έλληνας έχει κερδίσει πια μέσα του την ελευθερία, γιατί έχει τη συνείδηση ότι πραγματώ-

νει τη δίκαιη φύση του, δηλαδή την ανώτερη φύση του, την πνευματική του ουσία. Γι' αυτό και δεν μπορεί να ξαναγυρίσει στη σκλαβιά. Έχει υπερβεί το φράγμα της ζωής και του θανάτου (βλ. σ. 233).

Αυτή η αναδρομή στο παρελθόν με κείμενα ανθολογημένα από μεγάλες πνευματικές δημιουργίες δείχνει τις τεράστιες ψυχικές και ηθικές δυνάμεις του ανθρώπου που πραγματώνει τον Δίκαιο Λόγο. Γι' αυτό και τα κείμενα που ακολουθούν στον άνθρωπο αναφέρονται. Χαρακτηριστική του είδους είναι η "Ομιλία" που παρουσίασε ο Γ. Σεφέρης στη Σουηδική Ακαδημία της Στοκχόλμης την ημέρα που τιμήθηκε με το βραβείο Νόμπελ της Λογοτεχνίας. Το κλείσιμό της δηλώνει emphaticά την πίστη του ποιητή στον άνθρωπο και στις τεράστιες δυνά-

μεις που κρύβει μέσα του. - Μια πανάρχαιη ελληνική πίστη που εκφράζει κατά ευτυχή συγκυρία ένας μεγάλος Νεοέλληνας ποιητής από έγκυρο και περίοπτο βήμα και την εξακτινώνει στην οικουμένη, η οποία, βέβαια, δεν αξιοποίησε θετικά αυτό το μήνυμα (βλ. σ.234). Γράφει ο Σεφέρης:

■ "Όταν, στο δρόμο της Θήβας, ο Οιδίπους συνάντησε τη Σφίγγα, κι αυτή του έθεσε το αίνιγμά της, η απόκρισή του ήταν: ο άνθρωπος. Τούτη η απλή λέξη χάλασε το τέρας. Έχουμε πολλά τέρατα να καταστρέψουμε. Ας συλλογιστούμε την απόκριση του Οιδίποδα". Ο άνθρωπος, όμως, μόνος του δεν μπορεί να ζήσει. Δεν είναι ούτε θηρίο ούτε θεός (Αριστοτέλης). Είναι άνθρωπος. Χρειάζεται όλους τους άλλους. Μόνος του μένει μετέωρος, θα μας

πει και ο Γ. Γραμματικάκης (σ. 236) στην "Κόμη της Βερενίκης".

Αλλά αυτή η πορεία του μετέωρου ανθρώπου προς τον άλλο μετέωρο άνθρωπο πώς θα γίνει; Πώς θα πλησιάσουν οι λαοί να πετάξουν τα όπλα και να δώσουν τα χέρια; Απάντηση στο ερώτημα προσπαθεί να δώσει ο Αλέξανδρος Δελμούζος με την εισήγηση "Παιδεία και εθνική μόρφωση" (σ. 237), την οποία παρουσίασε στην πρώτη Βαλκανική Διάσκεψη που οργανώθηκε στην Αθήνα το 1930 από τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου. Σκοπός της διάσκεψης ήταν να βοηθηθούν οι λαοί των Βαλκανίων να αφήσουν τους πολέμους και να πλησιάσουν με φιλική συνεννόηση, συνεργασία και αγάπη. Κάτι που κατά τον Δελμούζο μπορεί να γίνει συστηματικά μέσα από το σχολείο με την παιδεία.

Το δάσκαλο, λέει, πρέπει να τον εμπνέει το ιδανικό του καθολικού ανθρωπισμού προς το οποίο είναι ανάγκη να υψώνεται η ανθρώπινη ζωή και ο πολιτισμός της.

Το λυπηρό, βέβαια, είναι ότι οι λαοί στα σχολεία τους καλλιεργούν το μίσος, την εκδίκηση και την περιφρόνηση για τους άλλους λαούς, και την έπαρση και την υπερτίμηση για τον εαυτό τους. Κι αυτό φτάνει σε ακραίες καταστάσεις, όταν οι λαοί μέσα από ανώμαλες πολιτικές συγκυρίες οδηγούνται στον ολοκληρωτισμό. Η λεγόμενη "εθνική αγωγή" τότε αποκτά τη διάσταση της προπαγάνδας μέσα στο σχολείο. Ο ολοκληρωτισμός ασεβεί προς το παιδί, την παιδεία και το δάσκαλο. Μεταχειρίζεται τους πάντες και υποτάσσει τα πάντα στη δύναμη της εξουσίας, για να αισθά-

νεται ασφαλής. Αναζητάει, βλέπετε, τα ερείσματά του, διότι ποτέ δεν κερδίζει την αγάπη και την εμπιστοσύνη του λαού. Ο άνθρωπος τότε δεν πορεύεται προς τον άλλο άνθρωπο. Διευρύνονται τα χάσματα ανάμεσα στα άτομα και τους λαούς.

Ανοίγει έτσι το κεφάλαιο "Εθνική Αγωγή και ολοκληρωτισμός" (σ. 245), όπου καταχωρίζονται κείμενα σχολικών εγχειριδίων, με τα οποία οι δικτατορίες παγιδεύουν τους νέους και προσπαθούν να τους προσεταιριστούν. Γι' αυτό και δεν διστάζουν να εισβάλλουν στα σχολεία, να καταλύουν ή να νοθεύουν κάθε μορφωτική αξία και να καλλιεργούν στις συνειδήσεις των ανώριμων βλαστών την προσωπολατρία· ο δικτάτορας πάνω από όλα και μοναδικός. Τα κείμενα, καθώς και οι χαρακτηριστικές εικόνες που

τα συνοδεύουν, έχουν ανθολογηθεί από ελληνικά και αλβανικά αναγνωστικά των δικτατοριών του Ιωάννου Μεταξά και του Ενβέρ Χότζια. Κυρίαρχα στοιχεία όλων αυτών των κειμένων είναι ο δογματισμός, η υποκρισία, η κολακεία, οι γλυκεροί τόνοι, η απροκάλυπτη προπαγάνδα, η αδιακρισία, η αναίδεια, ο πληθωρικός λόγος, ο μεσσιανισμός. Ο δικτάτορας παρουσιάζεται ως ο μεγάλος Μεσσίας, ο οποίος, άλλοτε "ελέω θεού" και άλλοτε "ελέω λαού" έρχεται να μας σώσει.

Περνούμε, έτσι, στην επιφυλλίδα του Φώτου Πολίτη που τιτλοφορείται "Μεσσιανισμός" (σ. 252). Πατρίδα του μεσσιανισμού, και θύμα του μαζί, είναι η Ανατολή. Την Αρχαία Ελλάδα δεν την άγγιξε. Ο Αρχαίος Έλληνας ανακάλυψε τον ορθό λόγο. Μ' αυτόν αναζητεί τις λύσεις

των προβλημάτων του. Δεν πιστεύει σε μεσσίες. Ξέρει να σκέπτεται.

Στις σελίδες που ακολουθούν (254) το θέμα συζητείται σε σχέση: με την Ανατολή· με την Αρχαία Ελλάδα· με την νέα Ελλάδα. Εκτός από την επιφυλλίδα του Φ. Πολίτη "Μεσσιανισμός", άλλα βοηθητικά κείμενα που το φωτίζουν είναι:

- **ένα απόσπασμα από την επιφυλλίδα του ίδιου συγγραφέα "Άσκηση ψυχής" (σ. 254)·**

- **ο πανηγυρικός λόγος του Γ. Κακριδή "Το νόημα της ελληνικής ελευθερίας", ο οποίος δίνεται σε αποσπάσματα και περιλήψεις (σ. 255) και παρουσιάζει το ελληνικό ιδανικό της ελευθερίας σε σύγκριση /αντίθεση με τον δεσποτισμό της Ανατολής·**

- **ένα δεύτερο απόσπασμα από τον ίδιο λόγο, στο οποίο ο Κακρι-**

δής σημειώνει ότι χρειάζεται να καταβάλουμε μεγάλη προσπάθεια, για να πούμε ότι πραγματικά έχουμε οι Νεοέλληνες εθνική παιδεία και ότι πλάσαμε έναν Έλληνα πολίτη αληθινά ελεύθερο·

■ απόσπασμα από το βιβλίο του Δημοσθένη Δανιηλίδη "Νεοελληνική Κοινωνία και Οικονομία", (σ. 260) όπου φαίνεται η επίδραση του ανατολικού κόσμου στον νεότερο ελληνισμό και σε άλλα θέματα και στο θέμα του μεσσιανισμού. Η ανατολίζουσα παράδοση, παρόλο που ολοένα υποχωρεί, εντούτοις δεν παύει να ζει σαν ένα καθεστώς που ασκεί ποικίλες επιδράσεις στη διαμόρφωση της νεοελληνικής πολιτισμικής πραγματικότητας. Πάντως το πρόβλημα τίθεται για συζήτηση στην οποία καλείσθε δάσκαλοι και μαθητές να διερευνήσετε τις διάφο-

ρες πτυχές του. Άλλωστε ο ρόλος του Μεσσία μπορεί να αποδοθεί από άτομα μεσσιανικών αντιλήψεων και σε μια πολιτική δύναμη ή υπερδύναμη, και όταν ακόμη αυτή δεν το επιδιώκει.

Η θεματική ενότητα κλείνει με την ομιλία του Ιωάννη Κακριδή "Παιδεία δύνάμις θεραπευτική ψυχής", στην οποία κυρίαρχη θέση κατέχει η παιδεία, δηλαδή η καλλιέργεια, "τό μέγιστον μάθημα", κατά Πλάτωνα, το οποίον "ρητόν οὐδαμοῦ ἐστὶ εἰς ἄλλα μαθήματα". Άνθρωπος δε της παιδείας, λένε οι φιλόσοφοι, είναι εκείνος, του οποίου η σκέψη, ο χαρακτήρας, η ευαισθησία έχουν διαμορφωθεί, εκλεπτυνθεί, εμπλουτισθεί από τη γνώση, από τις γνώσεις, από την ηθική, την αισθητική και από τα άλλα επιτεύγματα του ανθρώπινου πολιτισμού.

Αντικρίζεται, δηλαδή, η παιδεία σαν δύναμη που καλλιεργεί την ψυχή και την εστιάζει στην πνευματική σχέση δάσκαλου και μαθητή – μια παιδευτική, δηλαδή μορφωτική, σχέση με αμφίδρομη κίνηση: η μία ψυχή κινεί την άλλη και μέσα από την συνκίνηση (συγκίνηση) υψώνονται και οι δύο. Είναι, λοιπόν, η παιδεία η θεραπευτική δύναμη της ψυχής η οποία ελευθερώνει τον νέο και τον καθιστά τόσο ισχυρό, ώστε κάθε άλλη δύναμη να εξουδετερώνεται.

Πάντως η πορεία προς την παιδεία δάσκαλου και μαθητή δεν είναι εύκολη. Όπως δεν είναι εύκολη η πορεία προς την αρετή. Μας το είπαν οι Έλληνες:

Γιατί, διερωτάται ο ανώνυμος συγγραφέας του 1ου μ. Χ. αιώνα στο έργο του "Περί Ύψους", η εποχή μας δεν έχει να παρουσιάσει ε-

ξαιρετικές πνευματικές φύσεις, όπως γινόταν σε παλαιότερες εποχές; "Ή, μα την αλήθεια, λέει, πρέπει να πιστέψουμε το θρυλούμενο εκείνο, ότι η δημοκρατία είναι η μόνη αγαθή τροφός των έξοχων πνευμάτων... Γιατί μόνη η ελευθερία είναι ικανή να θρέψει τα φρονήματα των υπέροχων πνευμάτων... Ενώ εμείς οι τωρινοί δεν έχουμε διόλου γευτεί το ομορφότερο και γονιμότεο νόμα του λόγου, την ελευθερία εννοώ, και γι' αυτό σε τίποτε άλλο δε βγαίνουμε μεγαλοφυΐες, παρά μόνο στην κολακεία;"

Και πιο πέρα αιτιάζεται τα πάθη που, όπως λέει, πολιορκούν και ξεθεμελιώνουν από τα βάθρα την εποχή του: τον πλούτο, τη φιληδονία, την πολυτέλεια, την πλεονεξία, την αλαζονεία, την τρυφή και τους αδυσώπητους τυράννους που αυτά

γεννούν: την αυθάδεια, την παρανομία και την αναισχυντία. Σ' έναν τέτοιο κύκλο συντελείται η καταστροφή της ζωής του ανθρώπου και μαραίνεται το ψυχικό του μεγαλείο. "Και γενικά, λέει, εκείνο που καταστρέφει τη γενιά μας είναι η ραθυμία που μέσα της όλοι, εκτός από λίγους, καταχωνιάζουμε τη ζωή μας χωρίς να αγωνιζόμαστε ή χωρίς να προσπαθούμε για κάτι παρά μόνον όταν είναι για τον έπαινο ή για την ηδονή, ποτέ για μια ωφέλεια που αξίζει το ζήλο και την εκτίμηση".

Να, λοιπόν, που ο σοφός πρόγονος μας τα δείχνει τα σκολιά μονοπάτια της παιδείας. Είναι, λέει, η ελευθερία και ο πόνος= ο αγώνας. Σ' αυτόν βρίσκεται η πηγή κάθε δημιουργίας. Και η παιδεία είναι πρώτ' απ' όλα δημιουργία και ξύπνημα

συνειδήσεων: "όρθρος πνευμάτων και μέσα φως", θα πει ο Κακριδής. Είναι το μέγιστο μάθημα του Πλάτωνα. Η ολοκλήρωση, το εύδαιμον του Θουκυδίδη, δε βρίσκεται στην απληστία και στη βολή, αλλά στον αγώνα για την ευτυχία της ανθρωπότητας. Η θύελλα του αγώνα γέννησε τη ζωή, όπως γέννησε τη σκέψη και τον νου. Άλλωστε η ετυμολογική διαφάνεια της λέξης είναι άκρως διδακτική. Συνάπτεται με το ρήμα άγω, με το οποίο συνάπτεται και η αγωγή. Άγω σημαίνει σηκώνω/υψώνω κάποιον. Θυμηθείτε και τον παιδαγωγό. Στο βαθύ της σήμα η λέξη κλείνει το μήνυμα της δημιουργίας. Όπως κλείνει και την κατάσταση της αγωνίας που συνοδεύει τον αγώνα (αγώνας —► αγωνία): απόρροια της αγωγικής αλληλόδρασης παιδευόντων, παιδευτικών

αξιών και παιδευομένων. Και είναι η αλληλόδραση/αλληλενέργεια το σπάνιο αγαθό που δεν πραγματώνεται παρά μόνον με την παιδεία και την ελευθερία. Πηγάζει από τα βάθη, μας λένε οι φιλόσοφοι, όπου σβήνει η διαφορά του ατομικού και του εθνικού εγώ και συ από την ταυτότητα της ζωής. Σβήνει η διαφορά και αναδύεται ως κατηγορική προσταγή η φωνή της ηθικής, η οποία ορίζει την ανθρώπινη ποιότητα (Β. Τατάκης). Ο άνθρωπος τότε πραγματώνει την ανθρώπινη φύση του, την πνευματική του ουσία. Αυτή είναι και η ανεξάντλητη δύναμη της παιδείας: η ποιότητα δάσκαλου και μαθητή που πραγματώνουν την ανώτερη φύση τους, την πνευματική τους ουσία.

Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΚΑΙ Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

■ Δύο είναι οι κυρίαρχες γλώσσες στα κείμενα που ακολουθούν: η γλώσσα της εξουσίας και η γλώσσα του ελεύθερου ανθρώπου, της ελεύθερης ψυχής. Είναι δύο γλώσσες διαμετρικά αντίθετες: η καθεμιά με τα γνωρίσματά της. Επιδίωξή μας είναι να σας βοηθήσουμε να

προσέξτε αυτές τις γλώσσες και να επισημάνετε κάποια χαρακτηριστικά τους γνωρίσματα, από τη μια, και, από την άλλη, να μελετήσετε και να αξιολογήσετε τη δύναμή τους. Να σκεφτείτε, δηλαδή, και να συζητήσετε ποια είναι η πιο δυνατή, η γλώσσα της εξουσίας ή η γλώσσα της ελευθερίας, της παιδείας και του ανθρωπισμού.

Εκείνος που διέθετε και διαθέτει την πιο μεγάλη ισχύ πολεμικού πυρός είναι γνωστό ότι και κατά το παρελθόν κυριαρχούσε και σήμερα κυριαρχεί σε μεγαλύτερα ή σε μικρότερα τμήματα του πλανήτη μας ή και σε ολόκληρον τον πλανήτη. Η κυριαρχία του αυτή γίνεται ασφαλέστερη, όταν συνοδεύεται από ανάλογη οικονομική ισχύ, καθώς και από την ισχύ των Μέσων Μαζικής Πληροφόρησης, όταν δηλαδή ελέγ-

χει την τηλεόραση, το ραδιόφωνο, τον Τύπο και όλους τους άλλους μηχανισμούς, ορατούς και αόρατους, με τους οποίους οι ισχυροί της γης στέλνουν τα μηνύματά τους σε κάθε γωνιά της και καθορίζουν τις τύχες των λαών της. Οι ισχυροί αυτού του είδους επιβάλλουν, έτσι, τη βούλησή τους τη στρατιωτική, την πολιτική, και όχι μόνον, αφού έχουν τον τρόπο να επηρεάζουν και να καθορίζουν τις εξελίξεις σε παγκόσμια κλίμακα, ακόμη και τις "πολιτιστικές". Είναι και αυτή μια γλώσσα, η γλώσσα της εξουσίας. Μπροστά της ο μέσος άνθρωπος υποχωρεί καθιστώντας με την υποχώρησή του ισχυρότερο τον ήδη ισχυρό δυνάστη.

Υπάρχει, όμως, και η *altera pars*· υπάρχει η άποψη ότι την πιο μεγάλη δύναμη την έχει η πιο ελεύθερη ψυχή, επομένως αυτή διαθέτει και την πιο δυνατή γλώσσα, γλώσσα δυνατότερη ακόμη και από τη γλώσσα της εξουσίας, έστω και αν ο χρήστης αυτής της γλώσσας δεν επιβάλλει την κυριαρχία του. Φτάνει ότι δεν ενδίδει στη δύναμη των όπλων και κρατάει την εσωτερική του ελευθερία. Είναι αυτή η στάση

του γι' αυτόν, και για όσους έχουν την ίδια ευαισθησία, μια ολοκλήρωση. Παραπέμπει ασφαλώς στο γνωστό μας “Τό εὐδαιμον τό ἐλεύθερον, τό δ' ἐλεύθερον τό εὐψυχον”.

Οι πιο πάνω θέσεις περιέχονται και στο κείμενο που ακολουθεί. Μελετήστε το, αναζητήστε αυτές τις διαμετρικά αντίθετες γλώσσες και πείτε αιτιολογημένα με ποια από τις δύο θα συντασσόσασταν. Αν πάλι τις απορρίπτετε και τις δύο, τότε προτείνετε εσείς μιαν άλλη πειστικότερη γλώσσα.

Το θέμα, όπως αντιλαμβάνεστε, δεν είναι καθόλου τωρινό. Το έθεσε η Αρχαία Ελλάδα: ο Αισχύλος με τον “Προμηθέα” του, ο Σοφοκλής με την “Αντιγόνη” και με τον “Οιδίποδα”, ο Αριστοφάνης στις “Νεφέλες” του με τον Δίκαιο και τον Άδικο Λό-

γο. Το έθεσε ο Χριστιανισμός με τον Μέγα Βασίλειο, ο οποίος αντιστάθηκε σθεναρά στην εξουσιαστική δύναμη του αυτοκράτορα. Αλλά το έθεσε και ο νεότερος Ελληνισμός, όπως θα φανεί από τα κείμενα που ακολουθούν.

■ Προσοχή!

Θα ετοιμαστείτε καλύτερα για τη συζήτηση, αν αναζητήσετε τα γνωρίσματα της γλώσσας της εξουσίας, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο ο Μπρεχτ ανέλυε, δηλαδή αποδιάρθρωνε/αποδιοργάνωνε, τον ναζιστικό λόγο, ώστε να αναδύεται η θαμμένη/παραλλαγμένη από τον λόγο της εξουσίας αλήθεια.

ΓΛΩΣΣΑ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΑ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

**“Ψυχῆς πείρατα ἰὼν οὐκ ἂν ἐξεύροιο,
πᾶσαν ἐπιπορευόμενος ὁδόν· οὕτω
βαθύν λόγον ἔχει - ψυχῆς ἐστὶ λόγος
ἐωυτόν αὖξων”.**

(Ἡράκλειτος)

**Αυτό το άρθρο υπο-
γραμμίζει την παρα-
μόρφωση της γλώσ-
σας από την εξουσία
και την προσαρμογή της στα μέτρα
της και τους σκοπούς της. Η δύνα-
μη της εξουσιαστικής γλώσσας με-
ταβάλλει, είπαν, σε αγέλες προδο-
μένων παλιάτσων τα ανθρώπινα
πλάσματα. Αυτό συμβαίνει σήμερα
περισσότερο ίσως από κάθε άλλη
φορά, αφού σήμερα περισσότερο
από κάθε άλλη φορά η εξουσία έχει
μελετήσει και έχει αναγάγει σε επι-**

στήμη αυτόν τον τρόπο διοίκησης. Άλλωστε σήμερα περισσότερο από άλλοτε η τεχνολογία τής παρέχει τα μέσα να εξακτινώνει σε όλα τα σημεία του πλανήτη το λόγο της. Η πραγματικότητα όμως αυτή δεν είναι και αθεράπευτη. Θεραπεύεται και αναστρέφεται με τη γλώσσα της παιδείας, η οποία αποτελεί και τη μόνη ελπίδα, για να αρχίσει κάποτε η αντίστροφη μέτρηση.

Η γλώσσα είναι παντοδύναμη. Την παντοδυναμία της αυτήν την γνωρίζουν οι εξουσίες, και μάλιστα οι εξουσίες των ολοκληρωτικών κάθεστώτων, και την εκμεταλλεύονται προκειμένου να επιβάλουν τη βούληση τους. Φτάνουμε έτσι στις ολοκληρωτικές γλώσσες (les langages totalitaires), οι οποίες στηρίζονται

κυρίως στη βουλευτική λειτουργία της γλώσσας. Μια λειτουργία που προσπαθεί να αλλοιώσει/κάμψει τη βούληση του δέκτη, πράγμα που έχει ως αποτέλεσμα την αλλοτρίωσή του, την ολοσχερή εξάρτησή του και την πλύση του εγκεφάλου του.

Την πιο δυνατή γλώσσα σήμερα, λένε, τη διαθέτει εκείνος που διαθέτει την πιο μεγάλη δύναμη, και την πιο μεγάλη δύναμη τη διαθέτει εκείνος που ελέγχει και κατευθύνει τον τύπο, το ραδιόφωνο, την τηλεόραση, χωρίς να αγνοούμε τον ψίθυρο και τους κάθε είδους προπαγανδιστικούς μηχανισμούς των ολοκληρωτικών καθεστώτων, οι οποίοι (μηχανισμοί) με άκρως μελετημένους τρόπους και με επιστημονική μεθοδικότητα χρωματίζουν και προσφέρουν στην κοινή γνώμη,

ό,τι κάθε φορά συμφέρει στην εξουσία την οποία υπηρετούν. Η δύναμη αυτή της εξουσιαστικής γλώσσας μεταβάλλει, όπως είπαν, σε αγέλες προδομένων παλιάτσων τα ανθρώπινα πλάσματα.

Ας κάνουμε, όμως, ένα ακόμη βήμα. Η γλώσσα, κατά τον Φάι, αποτελεί το πεδίο των κοινωνικών αγώνων. Δεν εξεικονίζει ούτε αντανakλά τους αγώνες, δεν είναι το ίχνος της πάλης των ανθρώπων για επιβίωση και επιβολή, αλλά η ίδια η γλώσσα είναι η πάλη και ο αγώνας. Η λέξη, λέει ο Μπαχτίν, είναι το ιδεολογικό σημείο το οποίο κοινωνικά είναι πολυτονισμένο. Άλλωστε την ίδια γλώσσα τη χρησιμοποιούν ομιλητές που ανήκουν σε διαφορετικές κοινωνικές τάξεις. Συνεπώς μέσα σε κάθε ιδεολογικό σημείο δεν μπορεί παρά να συγκρούονται α-

ντιφατικοί δείκτες αξίας. Αυτό σημαίνει ότι η λέξη, το είπε ο Φάι, δεν αντανakλά απλώς την πάλη των κοινωνικών τάξεων, αλλά συμμετέχει σ' αυτήν. Έτσι η κυρίαρχη τάξη προσπαθεί να εξαλείψει τους άλλους τόνους από τη λέξη και να επιβάλει σ' αυτήν τον έναν, τον δικό της τονισμό.

Δεν κρίνουμε σκόπιμο, θα ήταν άλλωστε κουραστικό, να κάνουμε λόγο για τις σχολές, τις θεωρίες και τα ρεύματα της ανάλυσης του λόγου της εξουσίας. Προσφέρει ενδιαφέρον υλικό η διεθνής βιβλιογραφία, η οποία αναφέρεται στις σχέσεις γλώσσας, εξουσίας και ιδεολογίας. Δεν αντέχουμε όμως στον πειρασμό να μη μεταφέρουμε από το βιβλίο της Josiane Boutet "Εισαγωγή στην Κοινωνιογλωσσολογία" την απόπειρα του Μπρεχτ για απο-

κατάσταση της αλήθειας με την πρακτική ανατροπής ενός ναζιστικού λόγου. Πρόκειται για την αποκάλυψη ενός υποκριτικού χριστουγεννιάτικου μηνύματος, το οποίο απευθύνει προς τον γερμανικό λαό ο διαβόητος συνεργάτης του Hitler, ο Es.

Η πρακτική της αποκάλυψης συνίσταται στη συστηματική αποδιοργάνωση και εκ νέου αναδιάρθρωση των γλωσσικών τύπων και της διαπλοκής τους. Ανάμεσα από τα γλωσσικά σημεία και τις μεγαλύτερες δομές τους αναζητά και βρίσκει ο Μπρεχτ τα λανθάνοντα σημαινόμενα και αποκαλύπτει τις υποκριτικές δομές του λόγου με τα ταρτουφικά τους μηνύματα. Για να το πετύχει, μελετά κάθε πρόταση και επισημαίνει την κενή επιχειρηματολογία, ώστε να αναδυθεί μέσα από

τον μεγαλόσχημο και προσεκτικά δομημένο εξουσιαστικό λόγο ο παραλλαγμένος πραγματικός λόγος και η θαμμένη αλήθεια.

Γράφει ο Es: "Δίκαια περήφανοι για το πνεύμα της αυτοθυσίας και αλληλεγγύης του γερμανικού λαού, θα μπορούσαμε να πούμε σήμερα. Αυτή την παραμονή Χριστουγέννων, αυτόν το χειμώνα, η Γερμανία δεν αφήνει κανένα από τα παιδιά της πεινασμένο κτλ."

Αποκαθιστά και αποκαλύπτει ο Μπρεχτ: "Περήφανοι για το πνεύμα των καπιταλιστών, που θυσίασαν ένα μέρος από αυτά που είχαν θυσιάσει γι' αυτούς αυτοί που δεν έχουν τίποτε στην κατοχή τους, και περήφανοι για την προθυμία τους να συντρέξουν αυτούς που κρατάνε μέσα στη μιζέρια, θα μπορούσαμε να πούμε σήμερα: Αυτή την παρα-

μονή των Χριστουγέννων, αυτόν τον χειμώνα οι γερμανοί καπιταλιστές δεν αφήνουν κανένα φτωχό να πεθάνει εντελώς από την πείνα κτλ."

Αποδιαρθρώνει έτσι ο Μπρεχτ και αποκαλύπτει την ιδεολογία της εξαπατητικής γλώσσας της εξουσίας, η οποία παγιδεύει και ευνουχίζει τα θύματά της. Τα μέσα που χρησιμοποιεί είναι η εμπειρική και διαισθητική πρακτική του παραφρασμένου λόγου. Δείχνει όμως πειστικά ότι η γλώσσα ούτε αθώα είναι ούτε ουδέτερη, αλλά ούτε και βρίσκεται έξω και πέρα από την κοινωνική πάλη των τάξεων.

"Αυτού του είδους η ανάγνωση κειμένων της εξουσίας, λέει ο Φιαλά, επιβάλλει έναν διαρκή συσχετισμό των συστατικών στοιχείων του λόγου με την ιστορική και πολιτική

θέση του ρήτορα". Αυτό κάνει εμπειρικά και διαισθητικά ο Μπρεχτ, ο οποίος, αν και δεν είναι ειδικός αναλυτής/ερμηνευτής τέτοιων κειμένων, εντούτοις φτάνει στο καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα, γιατί έχει το χάρισμα του ποιητή να συναιρεί μέσα του τον κόσμο και την αλήθεια.

Η προσέγγιση και η ανάλυση του εξουσιαστικού λόγου (λόγοι πολιτικών, διατάγματα, προκηρύξεις, διαφημίσεις, άρθρα σε εφημερίδες, νομοθεσίες κτλ., καθώς και κάθε λόγος στον οποίο υποκρύπτονται εξουσιαστικές τάσεις) προϋποθέτουν, οπωσδήποτε, την εφαρμογή μεθοδολογίας, με την οποία θα επισημανθεί και θα αποκαλυφθεί, μέσα από τις λέξεις-κλειδιά και την κανονικότητα των βασικών δομών του κειμένου, η λανθάνουσα και αναι-

δώς κραυγάζουσα συχνά εξουσιαστική υποκρισία. Πάντως κάποια από τα γνωρίσματα που βοηθούν στην ανάγνωση και την αποκάλυψη αυτής της γλωσσικής ποικιλίας είναι τα ακόλουθα.

Πρώτα πρώτα είναι μια γλώσσα με έντονο στην ουσία, λανθάνοντα, όμως, συχνά από πλευράς μορφοσύνταξης διατακτικό χαρακτήρα. Γίνεται μέσα σε ελλειπτικές και ονοματικές προτάσεις ευρύτατη χρήση ουσιαστικών συνοδευόμενων κατά κανόνα από προσδιορισμούς, οι οποίοι υπογραμμίζουν αυταπόδεικτες αλήθειες με τρόπο δογματικό και απόλυτο. Αρκεί να θυμηθεί κανείς εκείνη την ανεπανάληπτη ρήση του δικτάτορα Γ. Παπαδόπουλου "Ελλάς Ελλήνων Χριστιανών" ή άλλες ανάλογες, με τις οποίες ο πομπός επιβάλλει στον δέκτη την

αναπαραγωγή σεβαστών αξιών ή θεσμών. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο ονοματικός λόγος κυριαρχεί, ενώ περιορίζεται ο ρηματικός λόγος ή κάθε άλλος λόγος παραστατικός που με την ευκρίνειά του και την ενέργειά του μπορεί να οδηγήσει στη δραστική σκέψη. Αλλά και όταν χρησιμοποιείται το ρήμα, προτιμούνται οι εξακολουθητικοί χρόνοι οι οποίοι αφανίζουν τις συγκεκριμένες χρονικές στιγμές και τονίζουν τη διάρκεια και την αιωνιότητα.

Προτιμάει, ακόμη, η γλώσσα της εξουσίας λεκτικό συμβολισμό, ο οποίος μέσα από μονοσήμαντο και κατευθυνόμενο μονόλογο, φιλικό συχνά, καλλιεργεί την αοριστία, τη γενικότητα, την ασάφεια, την ταυτολογία, τη μυστικοπάθεια, τον ημικαταληπτό λόγο. Ο τελευταίος πάλι έντεχνα αλλά σταθερά επιδιώκει τη

δημιουργία αποστάσεων και χάσματος ανάμεσα στον πομπό (που είναι "σοφός", "παντογνώστης", "παντοδύναμος", "άνθρωπος σπάνιας ποιότητας") και στο δέκτη, ο οποίος πρέπει να αισθάνεται ασήμαντος, κατώτερος και γι' αυτό εξαρτημένος από τον πομπό.

Από την πλευρά του περιεχομένου πάλι η γλώσσα της εξουσίας μηδενίζει τη σκέψη και την κριτική και προβάλλει δομικά στοιχεία αντικριτικά, καθώς επιβάλλει με δογματικότητα και απολυτότητα τα "αναμφισβήτητης" αξίας μηνύματα του πομπού. Μια τέτοια γλώσσα, βέβαια, δεν μπορεί παρά να είναι: αποστεωμένη και μουσειακή, αφού δεν ερευνά, δεν κρίνει, δε συσχετίζει, δεν διαλέγεται, αλλά συντηρεί και μεταφέρει με μεγαληγορία και βεβαιότητα "αιώνιες και μοναδικές"

αξίες και "αλήθειες" αυταρχική, αφού δεν υπάρχουν περιθώρια διαλόγου και ο δέκτης παίρνει εντολή να συντονίζεται στα μηνύματα του πομπού· υπερβατική, αφού θραύει ή αγνοεί τις ποικίλες μορφές της καθημερινότητας και με την υπέρβαση της πραγματικότητας και τη γενίκευση (και τη θέωση) του λεκτικού συμβολισμού δοκιμάζει να υποβάλει τα περιεχόμενα των μηνυμάτων της, στεγαζόμενα ερμητικά σε αποδεκτές και μεγάλες αξίες: οικογένεια, πατρίδα, θρησκεία κτλ.

Θα μπορούσαμε, δηλαδή συνοπτικά να πούμε ότι η γλώσσα της εξουσίας είναι γλώσσα φθοράς και διαφθοράς και όχι γλώσσα επικοινωνίας, αφού διασαλεύεται αυθαίρετα η σχέση συμβόλων και συμβολιζομένων, σημαινόντων και σημαινομένων, καθώς τα σημεία φορτίζο-

νται με τα αντίθετά τους σημασιολογικά φορτία. Είναι γνωστό π.χ. πως σ' ολόκληρο τον κόσμο οι δικτατορίες επιβάλλονται εν ονόματι της σωτηρίας των δημοκρατικών ελευθεριών των λαών. Η στρέβλωση, δηλαδή, και η αυθαιρεσία της διαφθοράς θριαμβεύουν σε βάρος της γλώσσας και του επικοινωνιακού της χαρακτήρα.

Η μόνη που μπορεί να βοηθήσει τον σημερινό άνθρωπο και να αντισταθεί στη δύναμη και την ευτελιστική γοητεία της εξουσιαστικής γλώσσας είναι, νομίζω, πάλι η γλώσσα. Είναι, θα έλεγα, το υπερόπλο που έχει την ικανότητα να εξουδετερώνει τα όπλα της τρέλας και της αυταρχικότητας. Και γόμωση αυτού του υπερόπλου είναι εξάπαντος η παιδεία με τις δυναμικές

της. Αυτές θα βαθύνουν την κοίτη της ανθρώπινης σκέψης, θα καλλιεργήσουν την αρετή του ανθρώπου, θα τον καταστήσουν ευαίσθητο στο ωραίο και στην ανθρωπιά, θα τον συνδράμουν να αποκτήσει μηχανισμούς αντίστασης και να κατακτήσει την ελευθερία του. Γιατί

την πιο μεγάλη δύναμη πιστεύω ότι τη διαθέτει η πιο ελεύθερη ψυχή. Αυτή έχει και την πιο δυνατή γλώσσα. Δυνατότερη ακόμη και από τη γλώσσα της εξουσίας. Δεν έχουμε παρά να θυμηθούμε την απάντηση του στρατηγού Μακρυγιάννη στον Δεριγνύ:

Αφού το δυνάμωσα, σε δυο ημέρες ήρθε ο Χατζημιχάλης με τους ανθρώπους μου, οπού μου πήρε, ήρθε ο Κωνσταντήμπεγης Μαυρομιχάλης, μ' ολίγους κι ο Υψηλάντης με τους ανθρώπους του, όλους δεκαπέντε. Εκεί οπούφκιανα τις θέσεις τους εις τους Μύλους ήρθε ο Ντερνύς να με ιδεί. Μου λέγει: "Τι κάνεις αυτού; αυτές οι θέσεις είναι αδύνατες· τι πόλεμο θα κάμετε με τον Μπραΐμη αυτού; - Του λέγω, είναι αδύνατες οι θέσεις κι εμείς, όμως είναι δυνατός ο Θεός οπού

μας προστατεύει· και θα δείξωμεν την τύχην μας σ' αυτές τις θέσες τις αδύνατες. Κι αν είμαστε ολίγοι εις το πλήθος του Μπραΐμη, παρηγοριόμαστε μ' έναν τρόπον, ότι η τύχη μάς έχει τους Έλληνες πάντοτε ολίγους. Ότι αρχή και τέλος, παλαιόθεν και έως τώρα, όλα τα θεριά πολεμούν να μας φάνει και δεν μπορούνε· τρώνε από μας και μένει και μαγιά. Και οι ολίγοι αποφασίζουν να πεθάνουν κι όταν κάνουν αυτήν την απόφαση, λίγες φορές χάνουν και πολλές κερδαίνουν. Η θέση οπού είμαστε σήμερα εδώ είναι τοιούτη και θα ιδούμεν την τύχη μας οι αδύνατοι με τους δυνατούς. -Τρεμπιέν", λέγει κι αναχώρησε ο ναύαρχος.

Βαθιά η γλώσσα γιατί βγαίνει από βαθιά ψυχή. Τόσο βαθιά όσο βαθιά είναι η συνείδηση του Ελληνισμού που τη γεννάει. Μόνον που

**αυτό το
βάθος
δεν το
υποψιά-
ζεται η
ανεμόεσ-
σα σκέ-
ψη των
σημερι-
νών αν-
θρώπων
που ζη-
τούν ό-**

**λες τις λύσεις των προβλημάτων
τους στη μηχανή. "Τα μεγάλα προ-
βλήματα της ζωής, λέει ο L. Wit-
tgenstein, δε λύνονται στην επιφά-
νεια, αλλά μονάχα στο βυθό. Σε επι-
φανειακές διαστάσεις παραμένουν
άλυτα". Και στο βυθό βρίσκεται η
ψυχή του ανθρώπου.**

Τα αίτια, λοιπόν, της κρίσης της γλώσσας (και της γλώσσας της εξουσίας) παραπέμπουν στα αίτια της κρίσης της παιδείας, τα οποία με τη σειρά τους παραπέμπουν στην κρίση του ανθρώπου. Ένας φαυλεπίφαυλος κύκλος.

■ Αυτό το πρώτο κείμενο και ο σχολιασμός του ήταν μια πρώτη προσέγγιση του προβλήματος. Ελάτε τώρα να κάνουμε το δεύτερο βήμα, για να δούμε από πιο κοντά και με τη συνδρομή και άλλων κειμένων το θέμα μας.

▶ Δείτε προσεκτικά και συζητήστε το ακόλουθο κείμενο, το οποίο έχει ανθολογηθεί από συνέντευξη δημοσιευμένη στον Τύπο:

■ Ερώτηση: Και τι μπορεί να σώσει τον άνθρωπο από τον Άδικο Λόγο της εξουσίας, όπως τον ονο-

μάσατε; Υπάρχει γλώσσα ισχυρότερη από τη γλώσσα των όπλων;

Απάντηση: Υπάρχει. Γι' αυτό υπάρχει και ελπίδα. Είναι ο λόγος πάλι, ο Δίκαιος Λόγος, ο οποίος μπορεί να αντισταθεί αποτελεσματικά στην ευτελεστική δύναμη του Άδικου Λόγου. Γιατί την πιο μεγάλη δύναμη δεν τη διαθέτουν οι πλανητάρχες ή τα M.M.E., όπως νομίζεται. Την πιο μεγάλη δύναμη τη διαθέτει η πιο ελεύθερη ψυχή, η ψυχή με την πιο βαθιά παιδεία. Αυτή έχει και τον πιο δυνατό λόγο. Δυνατότερο και από το λόγο της εξουσίας. Τον βρίσκουμε αυτόν τον λόγο στην Αρχαία Ελλάδα, στη Βυζαντινή, στη Νεότερη. Είναι ο λόγος του Προμηθέα προς το Δία, της Αντιγόνης προς τον Κρέοντα, του Μεγάλου Βασιλείου προς τον Βάλη, του Κολοκοτρώνη, του Μακρυγιάννη. Και είναι βαθύς

αυτός ο λόγος, γιατί αναδύεται από βαθιές ψυχές. Τόσο βαθιές όσο βαθιά είναι η συνείδηση της παιδείας του λαού που τις γεννάει. Μόνο που αυτή τη διάσταση του βάθους του "επ' αληθείαις" πολιτισμού, δεν την υποψιάζεται η ανεμόεσσα σκέψη των απαίδευτων και όσων άλλων ζητούν τις λύσεις των προβλημάτων στη βία και στη μηχανή.

Ερώτηση: Ποιος είναι ο δρόμος προς το Δίκαιο λόγο, όπως τον χαρακτηρίζετε, που θα δώσει τη λύση στα σημερινά προβλήματα;

Απάντηση: Ο δρόμος του ελληνικού λόγου που οδηγεί στην ελευθερία, στην πρώτη ανθρώπινη ελευθερία, όπως τη δίδαξε ο πρώτος ελεύθερος ποιητής, ο Έλληνας Αισχύλος, στην προμηθεϊκή του τριλογία. Είναι ο μόνος που μπορεί να βγάλει

την ανθρωπότητα από τα σημερινά της αδιέξοδα. Και αν δεν το πραγματώσει ο σημερινός Ελληνισμός, θα το επιδιώξει μόνη της η ανθρωπότητα, όταν θα έχει ξεπεράσει την ύβρη της μηχανής και της ύλης, που την έχουν παγιδέψει. Είναι ανάγκη η λεγόμενη "πολιτισμένη" ανθρωπότητα να σκεφθεί όρους και αρχές με κριτήρια την ευτυχία του ανθρώπου και όχι του ανθρώπου-μηχανή στην υπηρεσία των μεγάλων συμφερόντων. Η πορεία όμως προς τον αληθινό πολιτισμό των ελεύθερων ανθρώπων και όχι προς τον "πολιτισμό" των λιγότερο ή περισσότερο καταρτισμένων γιγάντων ή νάνων της τεχνολογίας, είναι ανάγκη σ' αυτό το πνεύμα του ελληνικού, δηλαδή του πρώτου ευρωπαϊκού, λόγου της ελευθερίας, να θεμελιωθεί. Μια τέτοια, όμως, θε-

μελίωση απαιτεί, όπως λέει ο Μπρεχτ, να σκεφτούμε από την αρχή, αφού έτσι θα βγούμε από την πλάνη. Κανένας, λέει ένας σοφός, δεν μπορεί να χτίσει για λογαριασμό σου το γεφύρι απ' όπου χρωστάς να περάσεις το ρεύμα της ζωής...

Ερώτηση: Και ποιο είναι το υπερόπλο που έχει την ικανότητα να εξουδετερώσει τα όπλα της εξουσίας, της αυθαιρεσίας και του αυταρχισμού;

Απάντηση: Η δύναμη της γλώσσας του σημερινού ανθρώπου. Αυτήν πρέπει να αντιτάξει στην όποια "δύναμη" των ισχυρών της γης και στις εξουσίες. Όταν δεν είναι κενός λόγος, αλλά όταν έχει για γόμωσή της την παιδεία, με τις ανεξάντλητες δυναμικές της. Η παιδεία έχει τη δύ-

ναμη να εξανθρωπίζει τον άνθρωπο: απόρροια της αγωγικής πράξης, κατά την οποία παιδεύοντες, παιδευόμενοι και παιδευτικές αξίες βρίσκονται σε μια δυναμική αγωνιστική αλληλενέργεια (Σ. Γεδεών), ένα σπάνιο αγαθό, που δεν πραγματώνεται παρά μόνον με την παιδεία, πηγάζει από βάθη όπου σβήνει η διαφορά του ατομικού και του εθνικού εγώ και συ από την ταυτότητα της ζωής. Σβήνει η διαφορά και αναδύεται ως κατηγορική προσαγή η φωνή της ηθικής, η οποία ορίζει την ανθρώπινη ποιότητα (Β. Τατάκης). Ο άνθρωπος τότε πραγματώνει την ανώτερη φύση του, την πνευματική του ουσία. Υψώνεται, δηλαδή, στη σφαίρα της ελευθερίας. Και δεν ξέρω τίποτε δυνατότερο από τον ελεύθερο άνθρωπο...

► Μπορείτε, τώρα που γνωρίζετε και τα δύο κείμενα (αρχικό κείμενο και κείμενο της συνέντευξης), να διατυπώσετε τον προβληματισμό σας και τις απόψεις σας πάνω στα ακόλουθα θέματα: α) Συμφωνείτε ή όχι (και γιατί) με την άποψη ότι "την πιο μεγάλη δύναμη τη διαθέτει η πιο ελεύθερη ψυχή, η ψυχή με την πιο βαθιά παιδεία" και ότι αυτή αρθρώνει και τον πιο δυνατό λόγο; β) Συμφωνείτε ή όχι (και σε κάθε περίπτωση γιατί) ότι ο ελληνικός λόγος, όπως αρθρώθηκε στην Αρχαία Ελλάδα, οδηγεί τον άνθρωπο προς την ελευθερία; γ) Συμφωνείτε ή όχι (και σε κάθε περίπτωση γιατί) ότι η παιδεία έχει τη δύναμη να εξανθρωπίζει τον άνθρωπο;

Ύστερα από τη συζήτηση αναπτύξτε ένα από τα τρία αυτά θέμα-

τα γραπτώς χρησιμοποιώντας 400 λέξεις περίπου. Σε κάθε περίπτωση συμβουλευτείτε τα κείμενα που ακολουθούν είτε αναφέρονται στο θέμα που πραγματεύεσθε είτε όχι. Είναι αποσπάσματα από μεγάλα έργα: το πρώτο (α) από την τραγωδία του Αισχύλου "Προμηθεύς Δεσμώτης", το δεύτερο (β) από την "Αντιγόνη" τον Σοφοκλή, το τρίτο (γ) από τον "Εις Μέγαν Βασίλειον Επιτάφιον" λόγον, τον οποίο συνέθεσε ο Γρηγόριος ο Θεολόγος, και το τέταρτο (δ) από τα "Απομνημονεύματα" του Θ. Κολοκοτρώνη.

(α)

ΠΡΟΜΗΘΕΑΣ ΔΕΣΜΩΤΗΣ

■ Ο Προμηθέας είναι αλυσοδομένος από τους θεούς σ' έναν απόκρημνο βράχο του Καύκασου, γιατί,

παρά την απαγόρευσή τους, έφερε στους ανθρώπους το φως και τον πολιτισμό και τους έσωσε από την καταστροφή. Και καρφωμένος, όμως, στο βράχο δεν υποτάσσεται στις απειλές του Δία. Απειλεί μάλιστα ο ίδιος τον Θεό μηνώντας του ότι γνωρίζει κάποιο μυστικό που, αν δεν το μάθει, θα χάσει τον θεϊκό του θρόνο. Στον λόγο της εξουσίας του αυθαίρετου Δία ο τιτάνας αντιτάσσει τον δικό του κραταιό λόγο, ο οποίος αναδύεται από τη δίκαιη συνείδησή του -ο Προμηθέας ευεργέτησε το γένος των θνητών. Αυτό τον υψώνει και του δίνει δύναμη ψυχής. Αισθάνεται τέτοιο ψυχικό μεγαλείο, ώστε αψηφά τις απειλές και τους κεραυνούς του Δία.

Στον πιο κάτω διάλογο ο Ερμής, απεσταλμένος του Θεού, εις μάτην προσπαθεί να κάμψει τη βούληση

του Προμηθέα και να του αποσπάσει το μυστικό.

► Νομίζετε ότι η αισχυλική/ προμηθεϊκή ελευθερία θα μπορούσε να έχει κάποια σημασία για τον σημερινό άνθρωπο; Συμφωνείτε π.χ. με την άποψη ότι "είναι ανάγκη η Ευρώπη να σκεφθεί όρους και αρχές με κριτήριο την ευτυχία, δηλαδή την ελευθερία, του ανθρώπου, και όχι του ανθρώπου-μηχανή στην υπηρεσία των μεγάλων οικονομικών συμφερόντων; και (ότι) για να φτάσει αυτήν την ευτυχία, έχει πολλά να ωφεληθεί από το ελληνικό πνεύμα;" Ξέρετε άλλον ποιητή σε πανανθρώπινη κλίμακα που να μίλησε έτσι για την ελευθερία και μάλιστα πριν από δύομισι χιλιάδες χρόνια; Ποιητή που να σήκωσε το ανάστημά του απέναντι στην αυθαιρεσία των θεών και να κέρδισε για λογα-

ριασμό του ανθρώπου την ελευθερία; Ο άνθρωπος του Αισχύλου είναι το κέντρο του σύμπαντος: ο άνθρωπος ελεύθερος απέναντι στον άνθρωπο, στην ομάδα, στο συμφέρον, στο Θεό του, σε όλους εκείνους που εκμαυλίζουν τη ζωή του.

■ Επίσης τις παρακάτω απόψεις του Φ. Πολίτη: Πρώτη φορά, είπαν, στην Ελλάδα κερδήθηκαν η ελευθερία του ανθρώπου και ο λόγος της ελευθερίας. Προϋπόθεση, άλλωστε, του λόγου της ελευθερίας είναι ο ελεύθερος άνθρωπος. Η διαλεκτική πορεία που έφερε ως εκεί ήταν επίπονη και προέκυψε από την ένταση των συγκρούσεων του Έλληνα με υπέρτερες δυνάμεις ανθρώπινες και θεϊκές. Καθρέφτης αυτής της πορείας είναι η ζωή και το έργο του Αισχύλου. Μάχεται ο Αισχύλος

στον Μαραθώνα και στη Σαλαμίνα με δόρυ και με ασπίδα, όπως μάχεται και η γενιά του, για να προστατέψει την ελληνική ανεξαρτησία από τον δεσποτισμό της Ανατολής. Μάχεται, όμως, ακόμη ο Αισχύλος, αντιπροσωπευτικός κι εδώ εκφραστής της γενιάς του, να ελευθερώσει με τον λόγο της ελευθερίας τον άνθρωπο από πανάρχαιες ανατολικής προέλευσης δοξασίες που τον κρατούσαν δεσμώτη. "Με τιτανική προσπάθεια ανοίγει το δρόμο προς τις πηγές της ζωής και της ελευθερίας του ανθρώπου. Ο άνθρωπος ελεύθερος όχι μονάχα απέναντι στον δεσποτισμό των ανθρώπων αλλά και απέναντι στον δεσποτισμό των θεών. Η σύγκρουσή του με τους θεούς βρίσκει την έκφρασή της στον "Προμηθέα Δεσμώτη". Η ελεύθερη ατομική ζωή του ανθρώπου βρίσκει

τη δικαίωσή της με τον ελεύθερο λόγο της "Ορέστειας".

Διάλογος Προμηθέα – Ερμή

Πρ. Σκύβε, προσκύνα, θώπευε
πάντοτε τους κρατούντες!
Πιο λίγο κι απ' το τίποτα με νοιάζει
για το Δία.
Αυτόν το λίγο τον καιρό ας άρχει,
ας αρπάζει·
η δύναμή του στους θεούς πολύ δε
θα κρατήσει...
Μα βλέπω κι έρχεται εδώ του Δία ο
ταχυδρόμος,
αυτού του νέου τύραννου το
πρόθυμο τσιράκι·
κάτι καινούριο βέβαια έρχεται ν'
αναγγείλει.
Ερ. Σ' εσένα το... σοφότατο, το
βαρυπικραμένο,

που αμάρτησες προς τους θεούς
δίνοντας στους ανθρώπους
τιμές, στον κλέφτη της φωτιάς το
λόγο απευθύνω:
Προστάζει ο πατέρας μου να πεις
αυτούς τους γάμους
που φλυαρείς πως πρόκειται να
χάσει την αρχή του·
και όχι με αινίγματα βέβαια και
ασάφειες,
μα καθαρά και ξάστερα· και μη με
αναγκάσεις
να κάνω διαδρομή διπλή άσκοπα,
Προμηθέα·
το βλέπεις πως δεν κάμπτεται με
κάτι τέτοια ο Δίας.
Πρ. Ο λόγος μεγαλόστομος και
έπαρση γεμάτος,
για υπηρέτη των θεών κομμένος και
ραμμένος...
Καινούρια η εξουσία σας,
πρόσφατη, και θαρρείτε

**ότι σε κάστρα άπάρτα θα κατοικείτε
αιώνια...**

**Όμως δεν είδα απ' αυτά να
πέφτουν δυο τυράννους;
κι αυτόν που τώρα κυβερνάει θα δω
να πέφτει τρίτος
άτιμα και ταχύτατα· μήπως και το
νομίζεις
πως σκιάζομαι νέους θεούς, τρέμω
και θα λουφάξω;
Πολύ μακριά βραδιάζεσαι... Πάρε
το δρόμο που 'ρθες
ανάποδα τώρα εσύ και ξαναγύρνα
πίσω.**

**Ερ. Όμως μ' αυτή την έπαρση και
την αυθάδειά σου
στις συμφορές σου αυτές εδώ μου
είσαι αραγμένος...**

**Πρ. Δε θα την άλλαζα ποτέ, βάλ' το
μες στο μυαλό σου,
αυτή τη δυστυχία μου με τη δική
σου λάτρα.**

**Ερ. Είναι καλύτερη, θαρρώ, η λάτρα
αυτού του βράχου
παρά να είσαι ο πιστός ο άγγελος
του Δία...**

.....
**Πρ. Εκείνους που σε βρίζουνε
πρέπει και να τους βρίζεις.**

**Ερ. Με το κατάντημα αυτό μοιάζεις
να καμαρώνεις.**

**Πρ. Να καμαρώνω; Εύχομαι έτσι να
καμαρώνουν
και τους δικούς μου τους εχθρούς!
Μέσα σ' αυτούς κι εσένα!**

**Ερ. Κι εμέ λοιπόν κατηγορείς γι'
αυτή τη συμφορά σου;**

**Πρ. Μάλιστα! Τους θεούς μισώ
όλους, με μια κουβέντα,
όσους ευεργετήθηκαν κι άδικα με
παιδεύουν.**

**Ερ. Τρελάθηκες! Σε βάρεσε νόσος
βαριά ακούω...**

**Πρ. Νόσος, αν είναι νόσημα το μί-
σος στους εχθρούς σου.**

**Ερ. Ασήκωτος θα ήσOUNα, αν
ευτυχούσες κιόλας...**

Πρ. Αλί μου!

**Ερ. "Αλί μου", ε; Τη λέξη αυτή ο
Δίας δεν την ξέρει.**

**Πρ. Όμως ο χρόνος που γερνάει
όλα μας τα διδάσκει.**

**Ερ. Εσένα δε σε δίδαξε να βάλεις
λίγη γνώση.**

**Πρ. Σίγουρα! Δε θ' απηύθυνα το
λόγο σ' ένα δούλο...**

**Ερ. Τίποτα, βλέπω, δε θα πεις που
θέλει ο πατέρας.**

**Πρ. Βλέπεις, θα του ξεπλήρωνα τη
χάρη που χρωστάω...**

**Ερ. Με κοροϊδεύεις, φαίνεται, σαν
να 'μOUNα παιδάκι.**

**Πρ. Παιδί, και πιο ανόητος, μήπως
δεν είσαι τάχα,
αν προσδοκάς πως κατιτί θα μάθεις**

από μένα;
Μα δεν υπάρχει βάσανο ούτε και
άλλη τέχνη
να μ' αναγκάσει να του πω ο Δίας
ό,τι θέλει,
προτού μου λύσει τα δεσμά αυτά
που με παιδεύουν...
Έτσι, ας πέσει απάνω μου η φλόγα
πυρωμένη,
με υποχθόνιες βροντές, λευκόφτερες
νιφάδες
τα πάντα αναστατώνοντας ας τα
αναταράξει·
δε με λυγίζει τίποτα, ώστε να
μαρτυρήσω
πώς κι από ποιον είναι γραφτό το
θρόνο του να χάσει.

(μετ: Στέλλα Μπαζάκου-
Μαραγκουδάκη)

(β)

ΑΝΤΙΓΟΝΗ

Το νήμα από τον Αισχύλο το παίρνει ο Σοφοκλής, ο οποίος θα ζητήσει μέσα από τον αγώνα του δικού του λόγου τον λόγο της ελευθερίας. Η "Αντιγόνη" είναι ο μονόλογος του πέμπτου αιώνα – ο μονόλογος ενός πολιτισμού που ακμάζει. Η υπόθεση είναι γνωστή: Από τους δύο αδελφούς, Ετεοκλή και Πολυνείκη, που σκοτώθηκαν σε μονομαχία κατά τη φονική εκστρατεία των "Έπτά επί Θήβας", ο Κρέοντας, αψηφώντας τον θείο νόμο, διέταξε να ταφεί μόνον ο Ετεοκλής. Η Αντιγόνη, όμως, δεν πειθαρχεί. Αντιτάσσει στον αυθαίρετο λόγο της εξουσίας του Κρέοντα τον δικό της λόγο της ηθικής και της αγάπης και θάβει και τον Πολυνείκη.

Στο απόσπασμα που ακολουθεί έχουμε έναν έντονο διάλογο Αντιγόνης – Κρέοντα. Ο Καθείς και τα όπλα του. Συζητήστε, ωστόσο, ποιος είναι ο πειστικότερος λόγος, ο λόγος του Κρέοντα, στον οποίο από φόβο πειθαρχούν όλοι οι Θηβαίοι, ή ο λόγος της Αντιγόνης, κι ας μη βρίσκει φανερούς υποστηρικτές. Ποιος είναι ο Άδικος και ποιος ο Δίκαιος Λόγος;

Διάλογος Αντιγόνης –Κρέοντα

**Κρ. Εσύ, που το κεφάλι σου μας κατεβάζεις κάτω·
ομολογείς ή θα μας πεις πως δεν τα έχεις κάνει;
Αν. Κι ομολογώ και δε σας λέω πως δεν τα έχω κάνει.**

**Κρ. Τη γνώριζες την προσταγή που
το 'χε απαγορεύσει;**

**Αν. Τη γνώριζα· μα πώς αλλιώς;
Ξεκάθαρη πια ήταν.**

**Κρ. Παρ' όλα αυτά το τόλμησες να
παραβείς το νόμο;**

**Αν. Γιατί δε μου το πρόσταξε αυτό ο
μέγας Δίας**

**ούτε και η συγκάτοικος με τους
θεούς του Άδη,**

**η Δίκη, είναι που όρισε στον κόσμο
τέτοιους νόμους.**

**Ούτε και νόμιζα ποτέ πως έχουν
τέτοιο κύρος**

**πια οι δικές σου προσταγές, ώστε,
θνητός που είσαι,**

**τους άγραφους κι ασάλευτους
νόμους να ξεπεράσεις.**

**Όχι μονάχα σήμερα και χθες, μα
αιώνια ζούνε,**

**κι ούτε που έμαθε κανείς ποια είναι
η πηγή τους.**

Γι' αυτό και δεν εσκόπτει, μόνο
γιατί φοβάμαι
μια θέληση ανθρώπινη, στα θεία ν'
αμαρτήσω.
Πως θα πεθάνω το 'ξερα -και πώς
να μην το ξέρω;-

.....
Όποιος μέσα στα βάσανα, όπως
εγώ, παλεύει,
πώς κέρδος απ' το θάνατο αυτός
δεν προσκομίζει;
Έτσι για μένα να με βρει η μοίρα
του θανάτου
δεν είναι διόλου λυπηρό· μ' αν ίσως
ανεχόμεν
το γιο της μάνας μου άθαφτο,
κακοθανατισμένο,
εκείνο θα με πλήγωνε· αυτά δε με
πικραίνουν.

.....
Χο. Δείχνει σκληρό το φυσικό κι
από σκληρό πατέρα

αυτής της κόρης· στα δεινά δε
σκύβει το κεφάλι.

Κρ. Να ξέρεις πως κι οι πιο σκληροί
οι χαρακτήρες πέφτουν,
συντρίβονται· το σίδερο, όσο γερό
και να 'ναι,
όταν το ψήσεις στη φωτιά, πολλές
φορές το βλέπεις
να σπάει και να ραγίζεται, να
γίνεται κομμάτια. [...].

Δε θα 'μαι άνδρας πια εγώ, αυτή θα
είναι άνδρας,
αν ατιμώρητα αψηφάει τη δύναμη
που έχω. [...].

Αν. Γυρεύεις κάτι πιο πολύ απ' το
να με σκοτώσεις;

Κρ. Τίποτε άλλο πιο πολύ· μ' αυτό
τα έχω όλα.

Αν. Γιατί χασομεράς λοιπόν; Απ' τα
δικά σου λόγια
δε μου αρέσει τίποτα και μήτε να μ'
αρέσει.

Το ίδιο και οι πράξεις μου σ' εσένα
δεν αρέσουν.

Κι όμως πού μεγαλύτερη θα
'βρισκα δόξα τάχα
απ' την ταφή του αδελφού, που 'χε
την ίδια μάνα;

Και όλοι αυτοί θα λέγανε πως
συμφωνούν, αν ίσως
ο φόβος δεν τους έδενε τη γλώσσα
ο δικός σου.

Η τυραννία σε πολλά έχει χάρες
μεγάλες

κι είναι στο χέρι της να λέει, να
κάνει ό,τι θέλει.

Κρ. Το βλέπεις μονάχα εσύ αυτό
απ' τους Καδμείους.

Αν. Κι αυτοί το βλέπουν, μα
μπροστά σ' εσέ κλείνουν το στόμα.

Κρ. Του λόγου σου δεν ντρέπεσαι
να έχεις άλλη γνώμη;

Αν. Να σέβομαι το αίμα μου καμιά
ντροπή δεν είναι.

Κρ. Δεν είναι αίμα σου κι αυτό που σκότωσε εκείνος;

Αν. Αίμα μου, από μάνα μια κι από πατέρα έναν.

Κρ. Και πώς σ' αυτόν ασέβεια τόσο μεγάλη δείχνεις;

Αν. Μα ο νεκρός δε συμφωνεί με θεωρίες τέτοιες.

Κρ. Το ίδιο με τον ασεβή δεν το τιμάς κι εκείνον;

Αν. Ο αδελφός μου χάθηκε, δεν ήτανε και δούλος.

Κρ. Τη χώρα αφανίζοντας· κι ο άλλος πολεμώντας.

Αν. Όμως ο Άδης τους μετράει όλους με μέτρο ίδιο.

Κρ. Την ίδια τύχη ο καλός με τον κακό δεν έχει.

Αν. Ποιος ξέρει αν το δέχεται αυτό ο κάτω κόσμος;

Κρ. Και πεθαμένος ο νεκρός φίλος ποτέ δε θα 'ναι.

Αν. Για την αγάπη πλάστηκα και όχι για το μίσος.

Κρ. Στον κάτω κόσμο που θα πας, αν θέλεις την αγάπη, αγάπα τον· μα όσο ζω δεν κυβερνάει γυναίκα.

(μετ: Στέλλα Μπαζάκου-Μαραγκουδάκη)

(Υ)

ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ - ΜΟΔΕΣΤΟΥ

Αλλά και από τον χριστιανικό κόσμο του μεσαιωνικού Ελληνισμού δε λείπουν αυτού του είδους οι συγκρούσεις. Είναι γνωστή π.χ. η περίπτωση του Μεγάλου Βασιλείου, ο οποίος αντιτάσσει τον δίκαιο λόγο του στον εξουσιαστικό και βίαιο λόγο του ύπαρχου Μόδεστου απεσταλμένου του αυτοκράτορα:

■ Δήμευση της περιουσίας, του απαντά, δεν φοβούμαι. Εξάλλου δεν έχω καμιά περιουσία. Κάποια βιβλία υπάρχουν μόνον και κάποια παλιά ράκη.

■ Αλλά ούτε και η εξορία με τρομάζει, γιατί η γη στην οποία κατοικώ δεν είναι ιδιοκτησία μου. Πάροικος είμαι σ' αυτόν τον κόσμο και περαστικός.

■ Οι βασανισμοί πάλι δε με πτοούν, γιατί το αδύνατο κορμί μου δε θα τους αντέξει.

■ Όσο για τον θάνατο... Αυτόν, λέγει, τον θεωρώ ευεργέτη, διότι "οὗτος θᾶπτον πέμπει με πρὸς Θεόν, ὃ ζῶ, καί πολιτεύομαι, καί τῷ πλείστω τέθνηκα, καί πρὸς ὃν ἐπείγομαι πόρρωθεν".

Συγκλονιστική είναι και η κατάκλειδα της απάντησης του Μεγάλου Βασιλείου: "Πῦρ δέ καί ξίφος καί

θῆρες, λέγει, καί οἱ τάς σάρκας τέμνοντες ὄνυχες τρυφή μᾶλλον ἡμῖν εἰσιν ἢ κατάπληξις. Πρός ταῦτα ὕβριζε, ἀπείλει, ποίει ὅ,τι ἂν ἡ βουλομένῳ σοι, τῆς ἐξουσίας ἀπόλαυε. Ἀκουέτω ταῦτα καί βασιλεύς· ὥς ἡμᾶς γε οὐχ αἰρήσεις, οὐδέ πείσεις συνθέσθαι τῇ ἀσεβείᾳ, κἂν ἀπειλῆς χαλεπώτερα".

Εσιώπησε και ανεχώρησε ο Μόδεστος, Τι, άλλωστε, θα μπορούσε να αντιτάξει σε τέτοιον λόγο. Όπως συγκλονιστικά είναι και τα λόγια με τα οποία ο Μόδεστος ανήγγειλε στον αυτοκράτορα το αποτέλεσμα αυτής της συνάντησης:

“Ἡττήμεθα, βασιλεῦ... Κρείττων ἀπειλῶν ὁ ἀνὴρ, λόγων στερρότερος, πειθοῦς ἰσχυρότερος”

(Γρηγορίου του Θεολόγου "Ες τον Μέγαν Βασίλειον Επιτάφιος").

(δ)

ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗ ΣΤΟΝ ΙΜΠΡΑΗΜ

"Αυτό οπού μας φοβερίζεις, να μας κόψεις και κάψεις τα καρποφόρα δέντρα μας, δεν είναι της πολεμικής έργον, διατί τα άψυχα δένδρα δεν εναντιώνονται εις κανένα, μόνον οι άνθρωποι οπού εναντιώνονται έχουνε στρατεύματα και σκλαβώνεις, και έτσι είναι το δίκαιο του πολέμου. Με τους ανθρώπους και όχι με τα άψυχα δένδρα, όχι τα κλαριά να μας κόψεις, όχι τα δένδρα, όχι τα σπίτια που μας έκαψες, μόνον πέτρα απάνω στην πέτρα να μη μείνει, ημείς δεν προσκυνούμε. Τι, τα δένδρα μας αν τα κόψεις και τα κάψεις, την γην δεν θέλει την σηκώσεις και η ίδια η γης που τα έθρεψε, αυτή η ίδια γη μένει δική μας και τα

**ματακάνει. Μόνον ένας Έλληνας να
μείνει θα πολεμούμε, και να μην ελ-
πίζεις πως την γην μας θα την κά-
μεις δική σου, βγάλ' το από το νου
σου"**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Τόμος ΣΤ΄

2^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Άρθρο και Δοκίμιο.....	5
Η Επιφυλλίδα.....	32

3^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΔΙΚΑΙΟΣ ΚΑΙ ΑΔΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

Δίκαιος λόγος και άδικος λόγος...	59
Η γλώσσα της εξουσίας και η γλώσσα της παιδείας.....	82

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946,108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.